

Pumpr, Pavel

Správa zádušního jmění na Hlubocku v druhé polovině 17. a počátkem 18. století

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
2004, vol. 53, iss. C51, pp. [89]-128

ISBN 80-210-3725-3

ISSN 0231-7710

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102315>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PAVEL PUMPR

SPRÁVA ZÁDUŠNÍHO JMĚNÍ NA HLUBOCKU V DRUHÉ POLOVINĚ 17. A POČÁTKEM 18. STOLETÍ

Zvláště důležitým aspektem procesu pobělohorské rekatolizace byla výstavba katolické církevní správy.¹ Vytvoření fungující sítě farní organizace, na jejímž základě by církev mohla vyvíjet kvalitní pastorační činnost splňující požadavky tridentského koncilu, bylo základním předpokladem úspěchu snahy uvést „kacířské“ Čechy zpět do lůna katolické církve. Úsilí o vybudování takové „infrastruktury“ však naráželo na značné překážky. Jednalo se především o nedostatek diecézního kléru a dále o nedostatek hmotných prostředků, kterými by bylo možné zajistit fungování dostatečného počtu far. Druhý ze zmíněných problémů byl zapříčiněn „rozchvácením“ majetku církevních institucí a dále umocněn válkou vedoucí k vyhlazení a zpusťování země a tedy k úbytku potenciálních plátců a k ekonomické stagnaci. Jak zdůraznil Eduard Maur, byly sice hospodářské i demografické následky války překonány na konci 17. století, kdy lze také v pražské arcidiecézi zaznamenat podstatně vyšší počet světců, než jaký byl

¹ Z novějších prací věnovaných rekatolizaci je třeba připomenout: Č á ň o v á , E.: *Vývoj správy pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech (1620–1671)*. Sborník archivních prací (dále SAP) 35, 1985, s. 486–560; H a n z a l , J.: *Rekatolizace v Čechách – její historický smysl a význam*. Sborník historický 37, 1990, s. 37–91; M i k u l e c , J.: *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích*. Praha 1992; F r a n c e k , J. (ed.): *Rekatolizace v českých zemích*. Sborník příspěvků z konference konané v Jičíně 10. září 1993. Pardubice 1995. Nejnověji Č o r n e j o v á , I. (ed.): *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci*. Sborník příspěvků z pracovního semináře konaného ve Vranově u Brna ve dnech 4.–5. 6. 2003. Praha 2003. Uvedené práce obsahují i další odkazy na starší literaturu k tomuto tématu. Ze souhrnných zpracování otázky církevní správy v rekatolizovaných Čechách je třeba připomenout také zastaralé, byť dosud materiálově cenné monografie: K r á s l , F.: *Arnošt hrabě Harrach, kardinál sv. církve římské a kníže arcibiskup pražský*. Historicko–kritické vypsání náboženských poměrů v Čechách od roku 1623–1667. Praha 1886; P o d l a h a , A.: *Dějiny arcidiecéze pražské od konce století XVII. do počátku století XIX*. Díl I. Doba arcibiskupa Jana Josefa hraběte Breunera (1694–1710). Část 1. Praha 1917. Z novější doby je k dispozici pouze jediná souhrnná práce (výše zmíněná studie E. Čáňové), a pak řada dílčích příspěvků (srov. níže). Velký deficit českého bádání vynikne zejména při srovnání s bádáním na Moravě. Srov. Z u b e r , R.: *Osudy moravské církve v 18. století I*. Praha 1987; II. Olomouc 2003; V á l o v á , K.: *Curia episcopalis Olomucensis v raném novověku*. Olomouc 2002.

udáván pro válečná léta, přesto se však počet obsazených far zvyšoval pouze pozvolna.² Obnova katolické farní správy v pobělohorských Čechách tedy představuje proces dlouhodobý a komplikovaný. Jeho bližší poznání je však úkolem, který má česká historiografie z větší části teprve před sebou. V souladu s výše řečeným by se mělo další bádání zaměřit na oba hlavní aspekty zmíněného procesu – personální, tedy otázku diecézního kléru,³ a pak ekonomický, tedy otázku hmotného zajištění farní organizace. A právě tato otázka je v české historiografii polem takřka neoraným. Jasným důkazem toho jsou různé mylné výklady a matení základních pojmů.⁴ Proto je na místě připomenout základní fakta týkající se této problematiky.

- ² Blíže k tomu M a u r, E.: *Problémy farní organizace pobělohorských Čech*. In: *Traditio et Cultus. Miscellanea historica bohemia* Miloslao Vlk, archiepiscopo Pragensi, ab eius collegis amicisque ad annum sexagesimum dedicata. Praha 1993, s. 163–176, na s. 165. Stav farní organizace bezprostředně po skončení třicetileté války přibližuje K u k á n o v á, Z.: *Zprávy o stavu far pražské arcidiecéze z roku 1650*. *Paginae historiae* 2, 1994, s. 20–62. Nejnověji se otázkou farní správy v Čechách ve 2. polovině 17. století zabývá na základě tzv. farářských relací Martin Zeman. Uvedený pramen sice obsahuje informace mj. i o hmotném zajištění farní správy, nicméně Zeman o tomto tématu ve svých publikovaných studiích nepojednává. Srov. Z e m a n, M.: *Farnosti a farní duchovenstvo vikariátu Blatná a Neolice ve světle farářských relací 1676 a 1700 (Příspěvek k dějinám farní správy)*. In: Celostátní studentská vědecká konference Historie 2000. České Budějovice 2001, s. 71–96; t ý ž: *Prácheňsko ve světle farářských relací*. Církevní správa a náboženský život na přelomu 17. a 18. století. Jihočeský sborník historický (dále JSH) 72, 2003, s. 14–34.
- ³ Již nyní je k dispozici řada cenných kvantitativně pojatých studií. Srov. K o k o š k o v á, Z.: *K problematice nižšího světského kléru v období upevňování výsledků násilné rekatolizace*. In: *Sborník prací členů SSM Státního ústředního archivu v Praze II/1*, 1989, s. 170–209; K o k o š k o v á, Z. – R y a n t o v á, M.: *Sociální a kulturní úroveň nižšího kléru v druhé polovině 17. a v prvních desetiletích 18. století*. In: *Pražské arcibiskupství 1344–1994*. Sborník statí o jeho působení a významu v české zemi. Praha 1994, s. 150–163, 369–370; K o n č e l o v á, Z. – R y a n t o v á, M.: *Sociálně majetkové poměry duchovních správců pražských magistrátních far v letech 1671–1747*. *Documenta Pragensia* (dále DP) 9/2, 1991, s. 519–534; K u k á n o v á, Z.: *Příspěvek k dějinám církevní správy první poloviny 17. století (Na základě statistického zpracování knih světcenců a univerzitních matrik)*. In: *Sborník prací členů SSM Státního ústředního archivu v Praze II/1*, 1989, s. 119–169; t ý ž: *Ke struktuře světského kléru v Čechách na počátku 17. století*. *Paginae historiae* 1, 1993, s. 46–71; t ý ž: *Zprávy*; R y a n t o v á, M.: *Příspěvek k poznání struktury jihočeského světského kléru v období vrcholící rekatolizace*. *JSH* 57, 1988, s. 61–74; t ý ž: *Majetkové poměry jihočeského světského kléru v období vrcholící rekatolizace*. *JSH* 72, 1993, s. 108–121; t ý ž: *Nižší duchovenstvo ve městech pražské arcidiecéze na počátku 18. století*. In: *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.–18. století)*. Prostějov 1997, s. 291–300. Vedle těchto kvantitativně zaměřených studií je třeba připomenout také příspěvek H a n z a l, J.: *K duchovní a kulturní úrovni barokního kléru*. In: *Kultura baroka v Čechách a na Moravě*. Praha 1992, s. 85–92.
- ⁴ Příkladem takového nedorozumění je tvrzení M. Ryantové, podle něž povinnost hradit náklady spojené s údržbou kostelních budov a konáním bohoslužeb připadala zejména samotnému beneficiátovi. Toto tvrzení pochopitelně vůbec neodpovídá stavu v Čechách na přelomu 17. a 18. století, tedy době a prostředí, o němž autorka pojednává. Podle ustanovení tridentského koncilu měl být farní kostel vydržován v první řadě z důchodů kostelního jmění. Až při nedostatku zmíněných prostředků nesly uvedené náklady osoby, které měly nějaký důchod z kostelního majetku – tedy hlavně farář a jiní beneficiáti, případně další. Srov.

K zásadním změnám v majetkovém uspořádání kostelů, které měly klíčový význam i pro zde pojednávané období, došlo již v souvislosti se zánikem systému vlastnických kostelů a jeho nahrazením systémem založeným na patronátním právu. Z původního jednotného majetkového základu kostela (*dos ecclesiae*) se tehdy vytvořil majetek fary (*beneficium*), určený pro osobní zaopatření duchovního správce. Vedle něj pak vznikl z množících se darů a odkazů věřících majetek kostela v užším smyslu (*fabrica ecclesiae*), neboli kostelní záduší. Aby skutečně byly dary věřících využívány ke svému původnímu určení, tedy pro samotný kostel (jeho výzdobu, údržbu a na bohoslužebné potřeby), byli ustanovováni ke správě zádušního majetku zvláštní správci. Ti tedy zaručovali, že vlastní majetek kostela nesplyne s majetkem užívaným beneficiátem.⁵ Problém bližšího časového určení procesu diferenciací majetku farních kostelů zatím není pro Čechy dostatečně objasněn, nezbyvá než se spokojit s poněkud obecným konstatováním o bezpečném rozlišení mezi záduším a beneficiem ve 14. století.⁶ Výrazné změny v systému hmotného zajištění farní správy přineslo husitství. U farních kostelů církve podobojí došlo k výraznému posílení laického elementu – tedy osady a kostelníků, kteří spravovali záduší, k němuž bylo nyní připojeno i beneficium. Výsledkem byla existenční závislost kněze na laicích, někde pak až svévolné nakládání s kostelním majetkem ze strany patronů. Je zřejmé, že v „království dvojího lidu“ musel tento vývoj mít vliv i na katolické prostředí.⁷ Posílení vývojových tendencí nastolených husitstvím pak bezpochyby znamenal nástup protestantské reformace. Jak ukazují evangelické církevní řády z různých

R y a n t o v á , M.: *Církevní patronát Eggenberků a Schwarzenberků na přelomu 17. a 18. století (1694–1710)*. In: *Život na dvorech barokní šlechty (1600–1750)*. Opera historica 5. České Budějovice 1996, s. 617–637, na s. 619; R i t t n e r , E.: *Církevní právo katolické I*. Praha 1887, s. 221 nn. Pro upřesnění je třeba dodat, že zmíněná nařízení Tridentina měla jen podpůrný význam, platila totiž, pouze pokud nebyla k dispozici zvláštní partikulární ustanovení. Pro pražskou arcidiecézi se jednalo o ustanovení pražské diecézní synody z r. 1605. Podle nich měly být náklady na budovy a potřeby hrazeny „*tum ex Ecclesiae reditibus, si sufficient, tum ex piorum hominum oblationibus, tum ex aere publico*“. Tedy opět v první řadě z příjmů kostela, až v případě jejich nedostatku mělo následovat využití jiných zdrojů. Srov. Schlenz, J.: *Das Kirchenpatronat in Böhmen*. Beiträge zu seiner Geschichte und Rechtsentwicklung. Prag 1928, s. 367, pozn. 30.

⁵ Srov. S c h r ö c k e r , S.: *Die Kirchenpflegschaft*. Die Verwaltung des Niederkirchenvermögens durch Laien seit dem ausgehenden Mittelalter. Paderborn 1934, ke vzniku kostelního záduší na s. 70–79. Autor tedy odmítá názor některých badatelů, podle nějž vznikly obě ekonomické jednotky (záduší a beneficium) rozdělením původního jednotného majetku kostela.

⁶ Blíže k tomu Z i l y n s k á , B.: *Záduší*. In: *Facta probant homines*. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Zdeňky Hledíkové. Praha 1998, s. 535–548, na s. 537. Citovaná stať přináší definice různých významů pojmu záduší a hutně shrnuje dosavadní poznatky o základních vývojových tendencích kostelního záduší v českých dějinách od jeho středověkých počátků až do 19. století.

⁷ Tamtéž, s. 539–540. K poměrům v utrakvistických farnostech blíže M a c e k , J.: *Víra a zbožnost jagellonského věku*. Praha 2001, s. 138–159. Majetkovým zajištěním farní organizace v 15. a 16. století se zabýval W i n t e r , Z.: *Život církevní v Čechách*. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století II. Praha 1896, s. 531 nn. Tendenci vylíčení majetkoprávních otázek farní správy v Čechách ve zmíněné době přináší S c h l e n z , J.: *Das Kirchenpatronat*, s. 125 nn.

oblastí Říše ze 16. století, došlo v protestantském prostředí ke spojení majetku dosud samostatných fundací (jmění fary, kostela i jednotlivých bohoslužebných fundací) do jediného majetkového fondu spravovaného laiky, z něž byly hrazeny všechny církevní i charitativní potřeby.⁸ K opětovnému rozlišování farního a kostelního majetku mělo v českém prostředí dojít od 16. století.⁹ Nicméně je zřejmé, že katolická církev narážela od počátku svých snah o obnovu vlastní správní organizace v Čechách na nemalé překážky, mj. právě díky silnému vlivu laiků, kteří v otázce církevního majetku a jeho správy zdaleka nesdíleli pohled církevních představitelů vyjádřený v kanonickém právu.¹⁰

Na základě uvedených faktů lze tedy stručně formulovat hlavní otázky, které s sebou přináší poněkud neurčitě znějící téma hmotného zajištění farní správy v pobělohorských Čechách. Pro věcné zhodnocení možností, které měla vítězná katolická církev na počátku procesu obnovy své organizační struktury, je nutné blíže specifikovat rozsah církevního majetku, který laikové převedli do svého vlastnictví.¹¹ Dále je třeba analyzovat fungování obou výše uvedených ekonomických jednotek tvořících majetkové vybavení farních kostelů s ohledem na jejich samostatnost, ale také určitou provázanost. Jak bylo řečeno, pro zajištění hmotné existence duchovního správce sloužil majetek beneficia,¹² nicméně kněz byl do značné míry odkázán i na fungující hospodaření kostela, a to nejen při výkonu duchovní správy. Jak totiž ukazují studie analyzující kostelní účty, byl ze zádušních příjmů financován nejen kulturní provoz a údržba samotné budovy kostela, ale také údržba dalších připojených nemovitostí – tedy farních a případně také školních budov.¹³ Lze tedy říci, že kostelní záduší nezajišťovalo pouze

8 Srov. S c h r ö c k e r , S.: *Die Kirchenpflegschaft*, s. 156 nn.

9 Z i l y n s k á , B.: *Záduší*, s. 539–540. K tomu srov. W i n t e r , Z.: *Život* II, s. 532.

10 Ke stavu katolické církevní správy ve druhé polovině 16. století srov. K a v k a , F. – S k ý b o v á , A.: *Husitský epilog na koncilu tridentském a původní koncepce habsburské rekatolizace Čech*. Počátky obnoveného pražského arcibiskupství 1561–1580. Praha 1969, s. 174 nn.

11 Na to upozorňuje M a u r , E.: *Problémy*, s. 171.

12 O beneficiálních příjmech ve sledované době K r á s l , F.: *Arnošt hrabě Harrach*, s. 455 nn.; P o d l a h a , A.: *Dějiny*, s. 365–424; Z u b e r , R.: *Osudy* I, s. 193 nn. Otázkou majetkových poměrů farního kléru v pražské arcidiecézi na přelomu 17. a 18. století se zabývají studie Z. Kokoškové (Končelové) a M. Ryantové citované v pozn. 3.

13 Ke skladbě zádušního majetku srov. P o d l a h a , A.: *Dějiny*, s. 484–503; Z u b e r , R.: *Osudy* I, s. 188 nn. O zádušním hospodaření pojednávají práce: M a ř í k o v á , V.: *Hospodářské zázemí českokrumlovského kostela sv. Víta v předbělohorské době*. In: *Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků*. Opera historica 3. České Budějovice 1993, s. 319–328; P r o k o p o v á , Z.: *Každodenní život mariánského poutního místa Kájov v letech 1656–1725*. JSH 66–67, 1997–1998, s. 51–63, na s. 57–58; P u m p r , P.: *Hospodaření farního kostela v Pištině v letech 1641–1700*. In: Celostátní studentská vědecká konference Historie 1999. Olomouc 2000, s. 107–126; t ý ž: *Hospodaření kostelů na hlubockém panství ve druhé polovině 17. a počátkem 18. století*. Diplomová práce na HÚ FF MU. Brno 2001; Z i l y n s k á , B.: *Poddanské městečko Kozojedy v letech 1610–1630 ve světle kostelních počtů*. In: Grysperskové a předbělohorská šlechta, Kralovice a poddanská města. Sborník příspěvků ze semináře konaného ve dnech 21.–23. května 1997

kultovní provoz kostela, ale také pomáhalo uspokojit existenční potřeby duchovního správce a jeho pomocníka – učitele.¹⁴

Vedle otázek po zdrojích majetku farních kostelů a účelech, na něž byl vydáván, je třeba věnovat náležitou pozornost i samotnému způsobu, jakým byl tento majetek spravován.¹⁵ Hlavní příčinou potíží s nedostatečným hmotným zajištěním nově budované katolické farní správy totiž nebyl pouze problém „kde vzít“, ale také problém jak zajistit, aby byl kostelní, resp. vůbec církevní majetek využíván výhradně k účelům, ke kterým byl určen. Že se jednalo o otázku vskutku klíčovou, dosvědčuje pozornost, jakou této problematice věnovalo Obnovené zřízení zemské Království českého.

Uvedený základní zemský zákon stanoví pouze několik zásad, v jejichž mezích se má dále správa církevního majetku odehrávat. Jde však přitom o zásady klíčové. Předně panovník zakazuje jak příslušníkům duchovního stavu, tak i držitelům patronátních práv volně disponovat s majetkem jim svěřených církevních institucí. „*Odcizování*“ tohoto majetku je zapovězeno – ovšem pouze potud, pokud probíhá bez povolení krále coby jeho „*nejvyššího ochránce a opatrovníka*“ (tak v článku 25), resp. „*chrámův Páně v tomto dědičném království Našem nejvyššího zástupce a ochránce statkův duchovních*“ (čl. 26). Panovník jako hlavní garant bezpečnosti církevního majetku se v Obnoveném zřízení dále obrací na patrony. Připomíná jim mylné pojmání patronátních práv, jehož se v uplynulém období dopouštěli nekatolíci, když s majetkem církevních institucí nacházejících se pod jejich patronátem volně disponovali jako se svým vlastním majetkem. Důrazně připomíná hlavní zásadu pro zacházení s církevním majetkem – jednou odkázaný majetek již není vlastnictvím patrona-fundátora, či jeho potomků a dědiců, nýbrž náleží „*předně Pánu Bohu, a potom k těmž kostelu, anebo řádu, na které skrze nadání, poslední vůli a jiným způsobem přiveden jest*“. Majetek církevních fundací má být tedy využíván pouze k účelům stanoveným fundátorem, což opět garantuje panovník, jako nejvyšší zástupce a ochránce „*statkův duchovních*“. Proto držitelé patronátních práv s daným majetkem „*jakožto statkem cizím (krom toho co práva duchovní patronis propůjčují) nic dáleji vládnouti nemají*.“¹⁶

v Mariánské Týnici. Mariánská Týnice 1998, s. 102–114; Ž i l k a , L.: *Příjmy a výdaje týnské farnosti koncem 16. a začátkem 17. století*. Pražský sborník historický 25, 1992, s. 40–61.

- 14 Zde je třeba pro úplnost dodat, že kostel se někdy přímo podílel i na příjmech duchovního správce. Pokud měla být v určitém místě zřízena nová fara (resp. obnovena fara dříve zaniklá), bylo třeba zajistit pro budoucího duchovního správce roční příjem dosahující alespoň stanoveného minima, tzv. kanonické porce. K jejímu dosažení mnohdy nestačily samotné farní příjmy. V takovém případě museli vypomoci svým příspěvkem i samotní farníci (obec) či příslušný kostel (zádušň). Proces zřízení fary na konkrétním případě popisuje S t u c h - l á , P.: *Zřízení samostatné fary v Husinci roku 1745*. Zlatá stezka 6, 1999, s. 45–65. Ke zřizování nových far též P o d l a h a , A.: *Dějiny*, s. 365 nn.
- 15 Základní právně historickou práci o vývoji institutu laických správců kostelního jmění zůstává: S c h r ö c k e r , S.: *Die Kirchenpflegschaft*.
- 16 J i r e č e k , H. (ed.): *Obnovené Právo a Zřízení Zemské dědičného království Českého 1627*. Codex juris Bohemici V/2. Pragae – Vindobonae – Lipsiae 1888, s. 36–38.

Obnovené zřízení tak výrazně omezovalo možnost patronů disponovat s majetkem církevních institucí. Jeho zcizení bylo vázáno na panovníkův souhlas, účel jeho využití dán úmyslem fundátora a samotná dispoziční práva patronů s církevním majetkem vymezena příslušnými církevními normami. Těmi byly reformní dekrety Tridentského koncilu a ustanovení pražské diecézní synody z r. 1605. Uvedené normy jasně deklarují nepřipustnost zabírání majetků, práv či příjmů kostelů, prebend a zbožných nadací pro osobní potřebu; takové jednání bylo sankcionováno exkomunikací. Proti faktickému vlivu laiků ve správě církevního majetku pak zmíněné právní normy zdůrazňují úlohu místního biskupa vyjádřenou jeho právem dohledu nad touto oblastí.¹⁷ Tolik teoretické postuláty.

Praxe však byla značně odlišná. Četné zprávy jednotlivých farářů, zprávy ze schůzek kléru, hlášení vikářů, vizitační zprávy a konečně i arcibiskupovy pamětní spisy či jeho relace ad limina hovoří i po roce 1627 o permanentním porušování církevních norem vymezujících zásady správy majetku kostelů.¹⁸ Takřka se železnou pravidelností se opakují stížnosti na špatné nakládání s kostelním a farním majetkem či přímo na jeho zabírání a využívání pro soukromé účely, tedy na jednání vedoucí k těžkému poškozování církevní správy. Snahy církevních orgánů změnit tento stav uplatněním zásad kanonického práva, které jasně stanovovaly zmíněný dohled biskupa nad hospodařením s církevním majetkem v diecézi, ať už prostřednictvím dohledu nad skládáním kostelních účtů, či prostřednictvím církevních vizitací, narážely na odpor nejen u samotných patronů a jejich úředníků, ale také u nejvyšších zemských úřadů. I z těchto nejvyšších míst byla zpochybňována závaznost tridentských reformních dekretů pro Čechy, proti nim byla stavěna v zemi obvyklá praxe ve výkonu patronátního práva. Ve sporech opakovaně zazníval názor, že správa „temporalii“ náleží výhradně patronům. Za arcibiskupovými požadavky na uplatnění zásad kanonického práva pak patronátní pánové a zemští úředníci shledávali nebezpečnou tendenci k přílišnému posilování moci církve, která by mohla ohrozit nejen pozici patronů, ale také výsostná práva samotného panovníka. Stav v dané oblasti v době pobělohorské tedy rozhodně necharakterizuje přijetí jednotných zásad, naopak lze hovořit o určité dvojkolejnosti, kdy proti sobě stály normy církevního práva a v zemi obvyklá patronátní praxe. Výsledkem byly často ostré spory. Na jejich pozadí lze pozorovat postupné posilování úlohy státu. Výmluvně tuto situaci dokumentuje přesun agendy patronátních sporů od soudů církevních k většímu zemskému

¹⁷ Srov. S c h l e n z , J.: *Das Kirchenpatronat*, s. 239–247 (pražská synoda a církevní patronát), 251–254 (k Obnovenému zřízení zemskému). Ke zmíněné synodě blíže V a c e k , F.: *Diecézní synoda pražská z r. 1605*. Sborník historického kroužku (dále SHK) 5, 1896, s. 25–45.

¹⁸ Vycházím zde především z bohatého materiálu shromážděného J. Schlenzem. Srov. S c h l e n z , J.: *Das Kirchenpatronat*, s. 248 nn. Komplikované postavení církve v pobělohorských Čechách přibližují relace ad limina pražského arcibiskupa Harracha. Srov. F l é g l , O.: *Relace kardinála Harracha o stavu pražské arcidiecése do Říma*. Příspěvek k církevním dějinám Čech XVII. stol. z archivu koncilu v Římě. Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 23, 1914, s. 185–197, 227–243. O pražské arcidiecézi za kardinála Harracha souhrnně K r á s l , F.: *Arnošt hrabě Harrach*.

soudu v druhé polovině 17. století.¹⁹ Jednotná právní norma, která by pomohla odstranit stávající právní nejistotu, se však ani v tomto období neobjevila.²⁰ Teprve rok 1724 s sebou přinesl počátek legislativní činnosti panovníka, resp. státu. V uvedeném roce vyšel císařský reskript podrobně určující způsob správy zádušního majetku, na níž se měli nadále podílet patroni i církevní orgány.²¹

Z tohoto stručného nástinu základních známých faktů je patrné, že období, které lze rámcově vymezit léty 1620, resp. 1627 až 1724, je možné charakterizovat jako období nejistoty a střetů, během něhož postupně dochází k uplatnění panovníkovy role vrchního ochránce majetku církevních institucí, která je pak r. 1724 realizována jeho výše zmíněným zákonodárným aktem. Díky J. Schlenzovi jsme sice informováni jak o zásadních střetech mezi představiteli světské a církevní moci, tak i o řadě běžných konfliktů na nižší úrovni, nicméně o samotném fungování správy majetku jednotlivých kostelů se toho příliš nedozvídáme. Závěry zmíněného autora založené především na nesčetných stížnostech církevních orgánů a umocněné zdůrazněním rozporu mezi církevně právními normami a běžnou praxí jsou navíc silně tendenční, nutí tedy ke kritické reflexi. Byl opravdu stav správy majetku farních kostelů panující mezi Bílou horou a rokem 1724 tak tristní? Vedlo autoritativní počínání patronů a jejich úředníků na tomto poli provázené snahou minimalizovat ingerenci církevních orgánů vskutku nevyhnutelně k těžkému poškození kostelního hospodářství a tím i farní správy? Dosavadní bádání na tuto otázku bohužel nedává odpověď. Velký důraz byl dosud kladen na normy vydávané pro správu kostelního majetku.²² Pokud byla norma porovnávána s praxí, dělo se tak mnohdy především na základě písemností církevních orgánů.²³ K bližšímu poznání skutečného fungování správy

¹⁹ Blíže k tomu S c h l e n z , J.: *Das Kirchenpatronat*, s. 418–424. Srov. též P o d l a h a , A.: *Dějiny*, s. 432.

²⁰ Jednotný patronátní řád, tzv. „*Tracatus de iuribus incorporalibus*“, pochází již z 13. března 1679. Původně byl určen pro Dolní Rakousko, nicméně brzy se rozšířil dále. Nikdy však nebyl označen jako právní pramen pro Čechy ani pro Moravu. Srov. S c h l e n z , J.: *Das Kirchenpatronat*, s. 417–418.

²¹ Tamtéž, s. 432 nn.

²² Řadu vrchnostenských norem publikoval K a l o u s e k , J. (ed.): *Řády selské a instrukce hospodářské*. Archiv český (dále AČ) 22–25, 29. Praha 1905–1908, 1913; k tomu také Č e r n ý , V.: *Hospodářské instrukce*. Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v XV.–XIX. století. Praha 1930, zejm. s. 94–95. Vedle toho je k dispozici řada jednotlivých edic roztroušených po různých časopisech. Srov. např. Š i m á k , J. V. (ed.): *Instrukce kostelníkům, vydaná hejtmánem Hoberkem na panství Svijanském z r. 1645*. Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná 1897. Praha 1898, č. 12.

²³ Především z církevních normálií a hlášení duchovních správců vycházel A. Podlaha. Srov. P o d l a h a , A.: *Dějiny*, s. 503–528. Jeho výklad o situaci v pražské arcidiecézi na přelomu 17. a 18. století je však nesrovnatelně vyváženější než Schlenzovo líčení, které se opírá o výpověď písemností vzniklých nejen činností církevních, ale také světských orgánů. Schlenzova práce je silně poznamenána hledáním viny za špatný stav církevní správy na straně utrakvistů, protestantů; patronů a jejich úředníků. Přesto však představuje základní zdroj poučení o dané otázce v českém prostředí. Srov. S c h l e n z , J.: *Das Kirchenpatronat*.

majetku farních kostelů je nezbytný pohled z druhé strany, ze strany světských orgánů činných na tomto poli. Skutečné praxi se lze však přiblížit nikoli pohledem „shora“, tedy prostřednictvím státních, zemských či církevních zákonů, korespondence, zpráv a jiných písemností, které si mezi sebou vyměňovali vrcholní představitelé země, státu a církve, nýbrž pohledem „zdola“ – tj. prostřednictvím písemností vzešlých přímo z běžného chodu správy zádušního majetku na jednotlivých patronátech, resp. panstvích, v konkrétních lokalitách.²⁴ Výpověď takových pramenů (tj. hospodářské dokumentace, patronátní korespondence atd.) lze doplnit o různá hlášení popisující správu kostelního majetku, tzn. o výpovědi, které byly formulovány s určitým záměrem (stížnost nebo naopak obhajoba nařčené strany) a tedy často i zkresleny. Přesto jich dosud bylo využíváno jako základního pramene pro poznání praxe.

V následujících řádcích se zmíněný pohled na praktický chod zádušní správy „zdola“ pokusím demonstrovat na modelovém příkladu jihočeského panství Hluboká. Právě na této lokalitě lze sledovat více faktorů, které podstatnou měrou ovlivňovaly zádušní hospodaření, resp. fungování správy zádušního majetku. Díky frekventovaným cestám patřilo Hlubocko k oblastem těžce postiženým třicetiletou válkou.²⁵ Válečnými událostmi přímo utrpěly i kostelní objekty, a tím i církevní správa.²⁶ Katolická církev zde navíc po Bílé hoře teprve musela získávat pozice – zprávy z druhé poloviny 16. století totiž dokládají konfesijní pestrost hlubockého panství.²⁷ I v dalším ohledu potkal dominium osud typický pro mnoho jiných tehdejších českých panství – jako konfiskát přešlo ve dvacátých letech 17. století do držby dona Baltazara de Marradas. R. 1661 se hlubockou vrchností stali Schwarzenberkové, o nichž dosavadní bádání hovoří jako

24 Dosud ojedinělým, byť drobným pokusem o srovnání vrchnostenské normy se skutečnou praxí je příspěvek: S t u c h l á , P.: *Instrukce pro hospodaření se zádušním jménem na eggenberských a schwarzenberských panstvích z let 1708 a 1725*. Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech (dále Výběr) 36, 1999, s. 118–122. Situaci na schwarzenberských a eggenberských panstvích na přelomu 17. a 18. století se zabývala M. Ryantová. Její studie však v podstatě pouze analyzuje materiál nashromážděný v Podlahově monografii (viz předchozí pozn.), odkazy na písemnosti vzniklé při výkonu patronátního práva na orlickém panství se omezují pouze na výčet příslušných inventárních jednotek z fondu Velkostatek Orlick. Srov. R y a n t o v á , M.: *Církevní patronát*.

25 Průběh třicetileté války na jihu Čech popsal K a l i s t a , Z.: *Století andělů a ďáblů*. Jinočany 1994, s. 54–79. O panství Hluboká za války S e d l á č e k , A.: *Hrady, zámky a tvrze království českého 7*. Praha 1890, s. 146–148. Rozsah zpusťování jižních Čech: K a l i s t a , Z.: *Století*, s. 80 nn.; H a a s , A.: *Velikost lidských sídel v Budějovickém kraji v letech 1654–1910*. JSH 37, 1958, s. 38–42 (o hlubockém dominiu na s. 41); t ý ž (ed.): *Berní rula 27*. Kraj prácheňský I. Praha 1954, s. 13–18.

26 Zcela zpusťován byl kostel v Dřítině obnovený až v r. 1691 jako kaple. Srov. Státní oblastní archiv (dále SOA) Třeboň, Velkostatek (dále Vs) Hluboká nad Vltavou, sign. I 6Gbeta No 7a/1 červená, Ubář panství Hluboká z r. 1677, f. 288r; T r a j e r , J.: *Historisch-statistische Beschreibung der Diocese Budweis*. Budweis 1862, s. 1021. Určitou újmu utrpěly v důsledku válečných událostí bezpochyby i další hlubocké kostely – např. farní kostel v Pištině (srov. níže pozn. 34, 35).

27 Srov. T e p l ý , F.: *Příspěvky k dějinám českého zemědělství*. Praha 1926, s. 53.

o autoritativních patronech.²⁸ Tato skutečnost nezůstala bez vlivu na správu majetku hlubockých kostelů. Konečně jedním z hlavních důvodů výběru uvedené lokality jako modelového příkladu je i pestrost dochovaných písemných pramenů, které umožňují zodpovědět mnoho z výše položených otázek. Nároky stanovené v normách církevního práva lze doplnit o požadavky, které na správce zádušního majetku vznesla hlubocká vrchnost. Teoretické postuláty normativních pramenů mohou být porovnány se skutečným chodem zádušního hospodaření na základě zádušních účtů a další hospodářské dokumentace, zajímavé patronátní korespondence a jiných pramenů. Pohled zprostředkovaný písemnostmi vzešlymi z činnosti patrona a jeho úředníků může být doplněn či upřesněn informacemi z „druhé“ strany – tedy pohledem představitelů církevní správy, který poskytují tzv. farářské relace.²⁹ Nicméně klíčovým pramenem zůstávají písemnosti vzniklé přímo při výkonu správy zádušního majetku, především zmíněné účty. V tomto směru se lze opřít o detailní analýzu jedinečně kompletního souboru účtů farního kostela v Pištíně z let 1641–1720, dále doplněnou o pohled na hospodářskou situaci ostatních hlubockých kostelů.³⁰ Právě tento farní kostel se tak může v následujícím textu stát příkladem, na němž bude blíže ukázán způsob fungování mechanismu správy zádušního majetku u běžného venkovského kostela v pobělohorských Čechách. Časové vymezení tématu odpovídající uvedené řadě účtů pak plně vyhovuje potřebám vytčeného úkolu – problematiku lze sledovat od samotného závěru války přes klíčové období konsolidace v 2. polovině 17. století až na samý práh nové epochy, v níž již vystupuje jako hlavní regulátor správy kostelního majetku panovník, resp. stát.

* * *

Ve druhé polovině 17. století se na panství Hluboká nacházelo celkem devět kostelů. Jednalo se o pět farních chrámů (Lišov, Hosín, Pištín, Zahájí a Bílá Hůrka) a tři kostely bez vlastního duchovního správce (Němčice, Nákří, Purkarec). Poslední kostel byl v důsledku válečných událostí pustý a tedy pro církevní správu nepoužitelný (Dříteň).³¹ Nicméně válka, stejně jako další události spoje-

²⁸ Srov. R y a n t o v á , M.: *Církevní patronát*, s. 633.

²⁹ Zmíněné relace vznikly na základě dvou dotazníků. První rozeslala pražská arcibiskupská konzistoř r. 1676, druhý pak r. 1700. Oba dotazníky (liš se jen nepatrně) a tudíž i následně vzniklé relace postihují ve 42 otázkách, resp. odpovědích všechny základní aspekty církevní správy v rámci jednotlivých farností, v tom i problematiku hmotného zajištění farních kostelů. Mladší dotazník otiskl P o d l a h a , A.: *Dějiny*, s. 191–193. Dále k tomu R y n e š , V.: *Málo využitý pramen vlastivědného poznání (Farářské relace z let 1676–77 a 1700–01)*. Acta regionalia 1965, s. 106–113. Nejnověji se otázkou farářských relací zabývají studie M. Zemana citované v pozn. 2.

³⁰ Srov. P u m p r , P.: *Hospodaření farního kostela v Pištíně*; t ý ž : *Hospodaření kostelů na hlubockém panství*.

³¹ SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. I 6Gbeta No 7a/1 červená, f. 36r–37r, 132v–134v, 173r–174v, 183r–184r, 228v–230r, 256r–257v, 277v–278v, 288r, 308v–309r. Ke dříteňskému kostelu srov. pozn. 26.

né s bouřlivou změnou poměrů zahájenou stavovským povstáním, zasáhla i další hlubocké chrámy, mezi nimi i starobylý farní kostel sv. Vavřince v Pištině.³² Od poloviny 16. století se na zdejší faře postupně objevili dva protestantští kazatelé (první před rokem 1554, o druhém hovoří zpráva z r. 1561), na sklonku téhož století se všichni obyvatelé pištínské farnosti (kromě čtyř osob ze vsi Čejkovice) hlásili k vyznání podobojí.³³ Po Bílé hoře byli tedy zdejší farníci postaveni před nutnost změnit konfesi. Zároveň se museli vyrovnávat s řáděním války, které těžce postihlo celé hlubocké panství. Ušetřen nezůstal ani samotný pištínský farní kostel. Ještě r. 1648 „navštívili“ farní ves vojáci švédského generála Wittenberga, vyloupili kostel i faru a zničili či odnesli zde uložené písemnosti.³⁴ O této události informuje i kniha účtů pištínského záduší, obsahující záznamy o chodu kostelního hospodaření již od r. 1641.³⁵ Uvedený pramen je tedy přímým dokladem fungujícího kostelního hospodaření. Záduší pištínského kostela bylo řádně spravováno kostelníky, kteří již v posledních osmi válečných letech ze svého hospodaření pravidelně skládali účty a tím plnili jednu ze svých základních povinností.

Samotné skládání účtů kostelníky naznačuje, že správa zádušního majetku nebyla výhradně jejich záležitostí – kostelníci předkládali účty ze svého hospodaření dalším osobám zainteresovaným na správě kostelního majetku. O jaké osoby se jednalo, to vyplývá již z výše podaného shrnutí základních faktů. Na jedné straně to byl patron, často zastupovaný svými úředníky, a na straně druhé pak farář jako duchovní správce daného kostela a zástupce církevních orgánů. Správa zádušního majetku tedy byla založena na systému spolupráce tří zmíněných složek, o jehož ustálení právě v době pobělohorské se zmiňuje B. Zilýnská.³⁶ Uvedený systém však rozhodně nelze chápat jako nějaký obecně platný model. Míra zapojení jednotlivých zmíněných stran do správy zádušního majetku byla často v různých lo-

32 Poprvé se připomíná již k r. 1261. Blíže k jeho historii Trajer, J.: *Historisch-statistische Beschreibung*, s. 95–96; Truhlář, J. V.: *Farní kostel sv. Vavřince mučedníka v Pištině*. Method 13, 1887, č. 4, s. 39–43, č. 5, s. 55–59, č. 6, s. 61–62; Pulec, V.: *Pištín*. Hlas lidu 18, 1923, č. 17, s. 5, č. 19, s. 5–6, č. 21, s. 5–6, č. 23, s. 5–6; *Pištín – z dějin kostela*. Farní věstník pro České Budějovice a okolní osady 7, 1937, č. 6, s. 10–11, č. 7, s. 8–9; Vondra, V.: *Zliv, minulost a přítomnost města a okolí*. Písek 1986, s. 14, 21; Calotka, J.: *Náhrobní kameny v pištínském kostele*. Výběr 29, 1992, č. 4, s. 251–255.

33 Dokládá to list farníků, v němž žádají tehdejšího držitele panství Hluboká a zároveň patrona pištínského kostela (zřejmě Adama z Hradce), aby jim ustanovil utrakvistického kněze. Srov. Teplý, F.: *Přítěpky*, s. 54–56.

34 Státní okresní archiv (dále SOkA) České Budějovice, Farní úřad (dále FÚ) Pištín, sign. B 1695/18, *Liber memorabilium* (nefoliováno): „...cum in bello Svecico domus parochialis et ecclesia per Svecos spoliata sint, consequenter documenta antiqua deperdita aut ablata...“. Průtah vojáků Pištinem bezpochyby souvisí s bitvou na hrázi blízkého rybníka Bezdrevu, která se odehrála v srpnu (podle Sedláčka) nebo v září (podle Kalisty) uvedeného roku. Oddíly švédského generála Wittenberga v ní porazily císařské vojáky vedené generálem Puchheimem. Srov. Sedláček, A.: *Hrady* 7, s. 148; Kalista, Z.: *Století*, s. 79.

35 SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. I 3Kalfa 6/1 červená, Kniha účtů kostela v Pištině (1641–1759), nefoliováno. Podle účtu č. 8 za rok 1648 vojáci vnikli do kostela, odkud odcizili mj. finanční hotovost 5 zl.

36 Zilýnská, B.: *Záduší*, s. 540.

kalitách velice různá. V této souvislosti je třeba opět připomenout již zmíněnou tendenci řady patronů eliminovat v oblasti správy kostelního majetku vliv církevních orgánů. Nešlo však pouze o možnost zapojení se do správy zádušního majetku; na chodu kostelního hospodaření se bezprostředně odrážel i přístup všech uvedených činitelů. Přitom skutečnosti jako např. hospodářská schopnost jednotlivých osob, nepřekračování kompetencí, či naopak výskyt finančních zpronevěr, měly na kostelní majetek vliv nejen bezprostřední, ale také zprostředkovaný, neboť záleželo i na důvěryhodnosti správců zádušního majetku v očích případných dobrodinců kostela.³⁷ V následujících řádcích se tedy pokusím představit jednotlivé strany zapojené do správy majetku farního kostela v Pištině.

Jak konkrétně měla podle představ hlubocké vrchnosti vypadat účast jednotlivých zmíněných stran na správě majetku pištínského záduší na počátku sledovaného období, to stručně a přitom poměrně výstižně charakterizuje souvětí, jímž je v urbáři kostela a fary v Pištině z počátku 40. let 17. století uvozena pasáž věnovaná právě příjmům zdejšího záduší: „*Příslušenství aneb zrcadlo oužitkův náležejících k záduší pištínskému, kterýchžto se žádný pan farář k svému užítku dotýkati nemá, nýbrž kostelníci od pana collatora aneb vrchnosti k tomu nařizení důchod zádušní bohatiti mají a povinni budou.*“³⁸ Ustanovení vyznívá zcela jasně. Farář je přímo varován, aby nezaměňoval příjmy kostela se svými (tedy farními) příjmy.³⁹ Správa zádušního majetku tedy nenáleží jemu, obstarávají ji kostelníci, kteří jsou ustanovováni vrchností (patronem) a tudíž jsou vlastně patronovými exponenty. V těchto intencích se měla realizovat správa zádušního majetku na hlubockém panství nejen na sklonku třicetileté války, ale i později, šlo tedy o trvalý model správy zádušního majetku, který se nezměnil ani s nástupem nové vrchnosti. Obdobné ustanovení se totiž objevuje i ve vrchnostenském urbáři z r. 1677 (tehdy již Hluboká nenáležela Marradasům, nýbrž Schwarzenberkům).⁴⁰ Zde se navíc zdůrazňuje, že kostelníci vybírající od lidí uvedené dávky jsou povinni skládat každý rok účty.

Uvedené strohé ustanovení vyznívá proti zapojení farářů do správy majetku jim svěřených kostelů. Nicméně nelze zapomínat na to, že výše citovaná zásada

³⁷ Podle stížnosti prachatického vikáře z r. 1699 odrazovalo věřící od realizace odkazů ve prospěch kostelů špatné zacházení patronů a úředníků se zádušním jměním. P o d l a h a , A.: *Dějiny*, s. 508.

³⁸ Urbář se nachází na začátku již zmiňované knihy zádušních účtů (srov. pozn. 35). Není datován, bezpochyby vznikl nejspíše těsně předtím, než byl do knihy zapsán první účet (za rok 1641), tedy po 1. lednu 1642.

³⁹ Toto varování jistě nebylo samoúčelné. Na mnoha místech totiž panovala nejistota, zda určité pozemky náleží kostelu či faře. Záměna pochopitelně podle situace poškodila buď kostel nebo faru. Srov. P o d l a h a , A.: *Dějiny*, s. 493.

⁴⁰ „*Hier werden auch entworfen etwelche Kirchenangehörungen. Von dern Genuß sich ieder Pfarer auf alle Weis zuenhalten. Hingegen dauon die von gnädister (!) Herrschaft alß Collatore verordneten KirchenVatter alle Jahr Rechenschaft geben und von Leüthen nachstehende Schuldigkeiten einbringen sollen.*“ SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. I 6Gbeta No 7a/1 červená, f. 174r (Pištin). Ustanovení je uvedeno pouze u některých kostelů (chybí u Bílé Hůrky, Němčic a Lišova). Srov. tamtéž, f. 133v, 229v, 257r, 278r.

představuje spíše normu. Skutečná praxe nebyla tak jednoznačná; jak bude dále ukázáno, i hlubocká vrchnost přiznávala farářům nárok na určitý podíl ve správě zádušního majetku. A jaká tedy byla tato praxe? Přímou odpověď na tuto otázku lze nalézt ve zprávách, jejichž autory jsou právě pištínští faráři. Jedná se o dvě relace z let 1676 a 1700.⁴¹

Podle zprávy faráře Jiřího Václava Dvořáka z r. 1677 spravovali příjmy pištínského kostela dva přísežní kostelníci, které ustanovoval hejtman hlubockého panství se souhlasem místního faráře. Samotné zádušní peníze ve svých rukou již tehdy kostelníci neměli – finanční hotovost byla uložena na hlubockém zámku. To výmluvně naznačuje roli, jakou ve správě zádušního majetku hráli vrchnostenští úředníci. Kostelníci, jak pokračuje farář, skládali každý rok účty z příjmů a vydání. Toto skládání účtů se konalo na faře v přítomnosti faráře a hejtmána nebo důchodního písaře. K otázce kostelních příjmů se vrací farář ještě jednou v souvislosti se zbožnými odkazy adresovanými kostelu. Tyto odkazy, ač prý malé, byly pečlivě zaznamenávány a vymáhány zdejšími kostelníky za pomoci hejtmána panství, který dohlížel na dlužníky.⁴² Odkazy pak byly vynakládány na nutná vydání kostela. Ovšem kostelníci neměli na starosti pouze finanční hospodaření, pečovali i o samotnou budovu kostela.⁴³ Do kompetence kostelníků také náležela „bezprostřední“ péče o sakristii.⁴⁴ Lze říci, že obstarávali i další potřebné „kostel-

41 Státní ústřední archiv (dále SÚA) Praha, Archiv pražského arcibiskupství (dále APA) I, sign. B 12/5, f. 114r–124r (relace pištínského faráře Jiřího Václava Dvořáka z r. 1677); sign. B 13/8, f. 94r–108v (relace pištínského faráře Antonína Kryštofa Rudlofa z r. 1700). V mladší relaci uvedl autor datum 13. června 1699. Jde však o evidentní omyl. Relace totiž vznikla na základě dotazníku rozeslaného dne 31. května 1700. (Srov. P o d l a h a , A.: *Dějiny*, s. 191.) Omyl v datování lze snadno vysvětlit – autor zprávy v jejím závěru uvádí přehled kostelních a farních příjmů a také inventář kostelního vybavení. Z pochopitelných důvodů se tyto seznamy vztahují k uplynulému roku, tj. k r. 1699. Jde totiž o přehled celoročních příjmů, neaktuálnější informace tedy byly k dispozici právě pro uplynulý rok. Zřejmě opomenutím pak farář uvedl rok 1699 i jako aktuální datum.

42 Nesplnění slíbených odkazů nemuselo být vždy záležitostí pouze nejhudších věřících. Náznorným příkladem je neodvedený šlechtický odkaz, o kterém informoval farář z Horní Cerekve. Srov. P o d l a h a , A.: *Dějiny*, s. 499.

43 Srov. odpověď na otázku č. 11: „*Curam fabricae ecclesiae habent aeditui jurati.*“ (SÚA Praha, APA I, sign. B 12/5, f. 115r.) Tuto samotnou větu by bylo možné interpretovat i jako konstatování faktu, že přísežní kostelníci pečují o záduší. Použitý termín „*fabrica ecclesiae*“ totiž může označovat nejen budovu kostela, ale přeneseně také kostelní záduší. Nicméně ze souvislosti je zřejmé, že pisatel v tomto případě neměl na mysli péči o záduší (tj. o kostelní pokladnu), nýbrž skutečně péči o kostelní budovu. V tomto smyslu je třeba rozumět i dotyčné otázky konzistoře, která se zajímá o údržbu budov („*Quis habeat curam fabricae ecclesiae, ut sarta tecta conserventur?*“). Uvedenou interpretaci potvrzuje i fakt, že otázka, kdo spravuje zádušní pokladnu, resp. příjmy kostela, je v konzistoriálním dotazníku položena již výše (otázka č. 8).

44 Podle církevních norem měla být právě v sakristii uložena mj. i truhlice se zádušními penězi a patřičnou dokumentací. Srov. P o d l a h a , A.: *Dějiny*, s. 505, 523; S c h l e n z , J.: *Das Kirchenpatronat*, s. 331. Není tedy divu, že se konzistoř podrobně zajímala, zda vůbec u kostela sakristie je, jak dobře je chráněná, kdo o ni bezprostředně pečuje, kdo tyto osoby ustanovuje a zda závisí na faráři. Odpověď pištínského faráře byla v tomto ohledu poměrně uspokojivá – sakristie byla jakž takž chráněná (v r. 1700 uvádí farář, že je dosti dobře chrá-

nické“ práce – jak totiž farář připomíná, kromě něj a učitele (při jehož ustanovování spolupůsobili patron s farářem) neměl pištínský kostel již žádné jiné služebníky vyjma právě dvou zmíněných kostelníků. Ti za svou práci nedostávali žádný plat, farář v této souvislosti poukazuje na odměnu od Boha, která je (na přímluvu sv. Vavřince, patrona pištínského kostela) čeká v království nebeském.

O necelé čtvrtstoletí mladší zpráva dalšího duchovního správce pištínského kostela, Antonína Kryštofa Rudlofa, v zásadě opakuje již uvedené informace, některé z nich však dále doplňuje. Tak např. zmiňuje, že důvodem uložení zádušních peněz na zámku je jejich větší bezpečí před „zlými lidmi“. Skládání účtů se odehrávalo opět podle výše zmíněného vzoru, účastnili se ho však již oba zmínění vrchnostenští úředníci (hejtman a důchodní písař) zároveň. Péče o kostelní budovu už nenáležela pouze přísezným kostelníkům, ale též vrchnostenským úředníkům (či spíše především jim, jsou v této souvislosti zmíněni na prvním místě). Také počet osob zajišťujících provoz kostela se rozrostl. Vedle faráře s učitelem bylo u kostela k dispozici šest kostelníků. Opět však nedostávali žádný plat, i oni doufali, že svou odměnu za práce vykonané v kostele obdrží v nebi.⁴⁵ Již se tedy setkáváme s vyšším počtem kostelníků, z nichž pouze dva (přísežní) jsou určeni pro správu zádušního majetku.

Celkově lze říci, že obě relace vyznívají poměrně příznivě. Neobjevuje se ani náznak stížností na nepořádky v zádušní správě. Tato oblast byla z větší části záležitostí patrona a jeho úředníků, nicméně kněz z ní nebyl vyloučen. Patronovi úředníci sice ustanovovali i vlastní správce záduší – kostelníky, dělo se tak však za souhlasu faráře, tudíž jistě ne proti jeho vůli. Ačkoliv byla podstatná část zádušních peněz uložena na zámku, v rukou vrchnostenských úředníků, konalo se v souladu s požadavky církevních orgánů každý rok na místní faře, tedy za účasti faráře, pravidelné skládání účtů. Duchovní správce tudíž měl přehled o majetku svěřeného kostela, což výmluvně ilustruje samotný fakt, že byl schopen sestavit na žádost konzistoře i požadované přehledy nejen farních, ale také zádušních příjmů.⁴⁶ Že byl zádušní majetek svými správci využíván náležitým způsobem, to nepřímo dosvědčují i další informace obsažené v relacích. Samotný kostel byl vybaven všemi potřebnějšími paramenty (což potvrzují přiložené inventáře). Pozitivně hodnotili oba faráři i své vlastní obydlí – faru.⁴⁷ Kněz nebyl vy-

něná) a kostelníci, kteří o ni bezprostředně pečovali, byli ustanovováni hejtmanem ve spolupráci s farářem. Nicméně, jak již bylo řečeno, podstatná část hotových peněz byla uložena na hlubockém zámku.

45 „*Praeter parochum et ludimagistrum, ministri adhuc dantur ecclesiae sex aeditui, qui mercedem suam, pro laboribus in ecclesia praestitiis, intercessione Divi Laurentij a Deo ter Opt. Max. sperandam habent in coelis.*“ SÚA Praha, APA I, sign. B 13/8, f. 107r. Poněkud nepřesně tuto pasáž cituje P o d l a h a , A.: *Dějiny*, s. 522.

46 Tyto inventáře jsou součástí obou zmíněných relací. Již podle ustanovení pražské synody z r. 1605 byl každý beneficiát povinen zhotovit po svém nástupu do funkce inventář příjmů kostela i fary a jeden exemplář zaslat konzistoři. Srov. S c h l e n z , J.: *Das Kirchenpatronat*, s. 245. Podrobněji k tomu níže.

47 Ze 17. století se dochovala řada zpráv o špatném stavu farních budov. Srov. P o d l a h a , A.: *Dějiny*, s. 406 nn.; S c h l e n z , J.: *Das Kirchenpatronat*, s. 255.

loučen ani z vlivu na místní školu – podílel se na ustanovování učitele a ve škole prováděl vizitace. Jediná stížnost související s jednáním patrona se tak objevuje pouze ve spojitosti s příjmy samotného faráře. K uchwácení farního majetku (konkrétně farních pozemků) nedošlo, jak oba kněží výslovně uvádějí; příjmy, které si beneficiát nárokoval však byly přesto zmenšeny. Jednalo se o problém (ne)odvádění desátků z pozemků náležejících k pustým selským usedlostem. Podle starší relace tyto pozemky pronajímal patron a přijímal z nich plat, nicméně farář přicházel o desátky z těchto pozemků.⁴⁸ Mladší zpráva popisuje situaci poněkud odlišně: na místě spálených a zpusťovaných selských usedlostí vystavěl patron dvůr jménem Suchá a z tohoto dvora jsou odváděny panstvím faráři pouze prostřední desátky.⁴⁹

Stručně lze shrnout informace o správě zádušního majetku získané z farářských relací následovně: hlavní řídicí a kontrolní funkce náležela patronovým úředníkům, farář na této kontrolní funkci do určité míry participoval. Na vlastním výkonu správy zádušního majetku se podíleli kostelníci s patronovými úředníky.

Nejdříve se zaměřím na **kostelníky** – laické správce záduší vybírané z řad farníků.⁵⁰ Tento úřad vznikl, jak již bylo výše řečeno, kvůli potřebě zajistit vlastnímu majetku kostela samostatnou správu, která by byla zárukou využití zádušních odkazů a darů k jejich původnímu určení (tj. pro potřeby kostela) a zabránila splynutí kostelního záduší s farářovým beneficiem (obročím).⁵¹ Pod-

48 Prostředek, jak dosáhnout nápravy, viděl P. Dvořák v obnově pustých gruntů. Sedláci, kteří by na nich hospodařili, by pak také odváděli desátky.

49 Suchá byla původně malá ves. V roce 1619 ji vypálili císařští vojáci. R. 1634 ji pak její majitelka Eliška Chrtová prodala držiteli hlubockého panství, donu Baltazaru de Marradas, který vystavěl na spáleništi nový dvůr s ovčínem. (P l e t z e r , K.: *Zaniklá osada Suchá u Hluboké nad Vltavou*. Výběr 20, 1983, č. 2, s. 96–100.) Tento dvůr tedy existoval již v době vzniku starší relace, nicméně P. Dvořák se o něm nezmiňuje. Je proto možné, že měl na mysli jiné pozemky, o nichž se naopak nezmiňuje mladší relace. Podrobněji k odvádění desátků na Hlubocku P u m p r , P.: *Hospodaření kostelů*, s. 43 nn. Stížnosti na vrchnosti neodvádějící desátky z původně selské půdy nejsou nijak vzácné. Srov. S c h l e n z , J.: *Das Kirchenpatronat*, s. 316, 460.

50 V rámci souboru studovaných pramenů jsou tito správci zádušního majetku označováni termíny „(starší) kostelníci“, „aeditui (jurati)“ či „Kirchenväter“. Jedná se o obvyklé termíny používané pro osoby vykonávající zmíněnou funkci. Další termíny uvádí např. P o d l a h a , A.: *Dějiny*, s. 513 a především pak S c h r ö c k e r , S.: *Die Kirchenpflegschaft*, s. 172–208. Posledně zmiňovaná práce obsahuje podrobný rozbor především německé a latinské právní terminologie. Obdobný rozbor termínů doložených v rámci českých zemí by jistě přispěl k lepšímu poznání geneze zmíněného úřadu a pomohl by odstranit některé nejasnosti pramenů z používání téhož pojmenování v různých významech. Uvedené termíny jsou totiž v rámci studovaného souboru pramenů používány nejen pro označení správců zádušního majetku, ale i pro pomocný personál kostela, jehož funkci dobře postihuje poněkud archaické slovní spojení „chrámoví služebníci“.

51 Institut správců kostelního majetku se v Evropě objevuje poprvé kolem poloviny 12. století v Itálii. Přibližně v téže době lze jeho počátky zjistit i v Anglii. V první polovině 13. století se pak objevuje i v dalších zemích – v Německu, Nizozemí, Španělsku a zřejmě i ve Francii. První zmínka o kostelnících v Čechách pochází z r. 1349, na Moravě již z r. 1342 (R. Nový

le S. Schröckera bylo dosazení laických správců prostředkem k provedení zmíněného oddělení majetku záduší od majetku beneficium.⁵² Jak výstižně uvádí B. Zilynská, byli kostelníci v rámci správy zádušního majetku složkou nejslabší, přitom však „po velký úsek historie záduší“ nejvíce pracovní vyčerpány.⁵³ To jistě platí zejména pro období zde sledované, tedy pro dobu pobělohorskou. Jak ve způsobu ustanovování kostelníků, tak i v otázce jejich vlastního působení existovaly mezi různými lokalitami leckdy velké rozdíly v závislosti na míře zapojení jednotlivých zmíněných složek do správy záduší. Obecně lze říci, že na dosazování kostelníků se podíleli různou měrou patron či jeho úředníci, obec (magistrát) a místní duchovní správce. Někde však byli kostelníci ustanovováni bez účasti faráře pouze patronem. A. Podlaha však zmiňuje i případ, kdy kostelníky dosazoval farář.⁵⁴

Jak již víme, na Hlubocku byli ve sledovaném období kostelníci ustanovováni vrchností, tedy patronem, resp. jeho úředníky se souhlasem faráře. Shromažďovali zádušní příjmy, skládali ze svého hospodaření účty a také pečovali o samotný kostel. Bližší informace o kritériích výběru kostelníků a o jejich pracovní náplni poskytuje tzv. „*Přísaha kostelníka*“ z let 1670–1683.⁵⁵ Lidé „povolání“ do úřadu kostelníka se podle této *Přísahy* zavazovali především vést život počestných a zbožných lidí, pilně a věrně vykonávat svůj úřad, řádně opatrovat a chránit před škodou svěřený kostelní majetek (jak peníze, tak i jiné předměty). Všechny přijímané peníze pak měli řádně evidovat, skládat z nich účty a nic nezpronevěřovat. Stejně tak neměli ze zádušních prostředků vydávat nikomu nic bez vědomí hejtmana a faráře. Měli se tedy ve svém úřadu chovat jako dobří

však i zde uvádí rok 1349). Srov. S c h r ö c k e r , S.: *Die Kirchenpflegschaft*, s. 35–42; S c h l e n z , J.: *Das Kirchenpatronat*, s. 105; Z i l y n s k á , B.: *Záduší*, s. 538.

52 S c h r ö c k e r , S.: *Die Kirchenpflegschaft*, s. 71.

53 Z i l y n s k á , B.: *Záduší*, s. 543. Základní poučení o úřadu laických správců kostelního majetku podává S c h r ö c k e r , S.: *Die Kirchenpflegschaft*. (Práce se však věnuje především vývoji v německé jazykové oblasti, ojedinělé odkazy na situaci v českém prostředí čerpají ze Schlenzovy knihy.) Pro české prostředí: W i n t e r , Z.: *Život II*, s. 515, 534 nn.; P o d l a h a , A.: *Dějiny*, s. 513 nn.; stručně Z u b e r , R.: *Osudy I*, s. 202. K dispozici je také několik dílčích studií: F r a n c e k , J.: *Úřad kostelníků v Jičíně a jejich kniha záduší 1431–1508*. SAP 31, 1981, s. 75–104; T e c l , R.: *Církevní správa a náboženské poměry v Táboře během druhé poloviny 15. a na počátku 16. století (S edicí účtu tábořských kostelníků z let 1509–1510)*. Tábořský archiv 10, 2000–2001, s. 213–279; Ž i l k a , L.: *Úředníci, kostelníci, zakristiáni a páni starší kostela Matky Boží před Týnem a kostela sv. Benedikta v letech 1586–1620*. DP 8, 1988, s. 21–34. Srov. též edice normativních pramenů citované v pozn. 22.

54 Řadu příkladů ustanovování kostelníků uvádí P o d l a h a , A.: *Dějiny*, s. 513 nn. Volbu obcí zmiňuje Č e r n ý , V.: *Hospodářské instrukce*, s. 95.

55 SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. IB 7B 1, Knížecí nařízení a instrukce pro úřednický personál (1638–1793). Zde se nachází sešit nazvaný „*Allerhant Juramenta [...] bey der fürst. Schwartzbergischen Herrschaft Frauenberg*“, který obsahuje zmíněnou přísahu (na f. 36–37). Jelikož se zde zmiňuje jako majitel hlubockého panství Jan Adolf kníže ze Schwarzenberka, lze vymezit dobu vzniku písemnosti právě léty 1670 (tehdy byl Jan Adolf povýšen na říšského knížete) až 1683 (kdy Jan Adolf zemřel).

křesťané a poctiví lidé; z případných přestupků by se zodpovídali nejen samotnému Bohu, ale také své vrchnosti.

Uvedená *Přísaaha* má, stejně jako výše zmíněná ustanovení urbářů, charakter normativního pramene. Informace farářských relací pak nepřinášejí o samotných kostelnících příliš konkrétní informace. Pouze ze zmínky o pečlivém zaznamenávání a vymáhání odkazů a také z absence jakýchkoli kritických poznámek na adresu kostelníků lze usuzovat, že v době vzniku relací plnili správci zádušního majetku svoji funkci náležitým způsobem. Je však otázka, zda to platilo pro celé sledované období. Bližší informace o tom, nakolik byly zásady uvedené *Přísaahy* realizovány v praxi, je proto třeba hledat v jiných pramenech.

Jména některých kostelníků pištínského záduší přinášejí podrobné zádušní účty.⁵⁶ Na základě těchto údajů bylo tedy možné sestavit určitý, byť ne kompletní soubor osob, které ve sledovaném období vykonávaly úřad správců pištínského záduší. K jednotlivým kostelníkům pak byly dohledány informace z urbářů a pozemkových knih, které vypovídají o jejich postavení v rámci venkovské společnosti (viz tabulka v příloze). Počet kostelníků zachycený v podrobných zádušních účtech se postupně měnil. Zpočátku (1647–1650) šlo o pět osob. Později (1674–1676) se zmiňují tři kostelníci. V roce 1677 pak poklesl počet kostelníků na dva.⁵⁷ Ti jsou pak dále od r. 1682 označováni termínem „*starší kostelníci*“. Adjektivum „*starší*“ je mělo bezpochyby odlišit od jejich dalších kolegů, kteří vykonávali běžné „*kostelnické*“ práce. Pouze dva starší kostelníci byli skutečnými správci zádušní pokladny. Tento stav potvrzuje již zmiňovaná relace pištínského faráře z r. 1700. Tehdy bylo u pištínského kostela celkem šest kostelníků, z toho dva byli správci záduší.⁵⁸ V relaci jsou označováni jako přísední kostelníci („*aeditui jurati*“), evidentně proto, že na rozdíl od svých ostatních kolegů skládali výše zmíněnou *Přísaahu* určenou právě kostelníkům spravujícím zádušní majetek. Jak naznačuje termín „*starší kostelník*“, byli vybíráni pro úřad správců zádušního majetku pravděpodobně vždy dva služebně nejstarší kostelníci.⁵⁹ Celkově lze tedy říci, že počet kostelníků pověřených správou zádušního

⁵⁶ SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. IA 3Kalfa 8, Rejstříky, výpočty a jiný materiál pro sestavování účtů kostelních zdejšího panství, makuláže (1636–1682); sign. IA 3Kalfa 9, totéž (1683–1710); sign. IA 3Kalfa 10, totéž (1711–1727). Jedná se o podrobné účty, které sloužily jako podklad pro sestavování účtů zapisovaných do výše citované knihy (srov. pozn. 35). Na titulní straně těchto rejstříků a počtů jsou často uvedena jména kostelníků. Tyto doklady však nejsou k dispozici pro celé sledované období, nýbrž pouze pro léta 1647–1650, 1674, 1676 a s jistými mezerami pak pro období 1680–1720. Nebylo proto možné sestavit kompletní řadu pištínských kostelníků. Kusé jsou pochopitelně i údaje o době, po kterou jednotlivé osoby úřad vykonávaly.

⁵⁷ Poprvé je tento počet doložen ve výše citované farářské relaci z r. 1677. Srov. SÚA Praha, APA I, sign. B 12/5, f. 115r, 118r.

⁵⁸ SÚA Praha, APA I, sign. B 13/8, f. 94v, 107r.

⁵⁹ Tuto hypotézu potvrzuje případ Šimona Jakeše. Necelých deset let po jeho smrti, r. 1720, se odvolával pištínský farář P. Šťastný na jeho svědectví jako „*přísažního kostelníka přes 60 leth bejvalého*“. Srov. SOKa České Budějovice, FÚ Pištín, sign. B 1695/19, Inventář kostela a fary v Pištíně z 20. května 1720 (nefoliováno). Tento údaj je bezesporu nadsazený, blíže skutečnosti bude tvrzení hlubockého hejtmána, který se ve svém listu ze dne 14. července

majetku se v průběhu druhé poloviny 17. století snížil z původních pěti na dva. Bezpochyby se tak projevil přesun nejdůležitější části správy zádušního jmění z kostelníků na vrchnostenské úředníky. Jestliže na počátku sledovaného období disponovali kostelníci s veškerou finanční hotovostí, od roku 1666 byla většina hotových peněz všech hlubockých záduší uchovávána „v *depositi na zámku Hluboké*“, tj. v důchodenské kanceláři panství. Tyto peníze spravoval důchodní písař, který také vedl jejich účty.⁶⁰ Posilování role vrchnostenských úředníků ve správě zádušních peněz pak dále pokračovalo, což dosvědčují mj. již zmíněné farářské relace. K obstarávání části agendy zádušního hospodaření ponechané kostelníkům pak postačovali postupně již jen dva starší, resp. přísešní kostelníci. Ostatní vykonávali pomocné práce potřebné pro běžný „provoz“ kostela. Obdobná diferenciací kostelníků či obecně kostelního personálu je ostatně známa z řady dalších míst.⁶¹

Dále již bude věnována pozornost pouze kostelníkům, kteří pečovali o zádušní peníze. Na základě sestaveného souboru (starších) kostelníků se lze pokusit zodpovědět otázku, nakolik se požadavky kladené na ně vrchnostenskou správou odrážely v praxi. Podle již citované *Přísahy* měli kostelníci žít jako dobří křesťané a poctiví lidé, řádně plnit všechny povinnosti spojené se svěřeným úřadem, především pak se vyvarovat finančních zpronevěr a libovolného nakládání se zádušními prostředky. Lze tedy říci, že při výběru kostelníků na panství Hluboká byla zohledňována (stejně jako jinde) jejich majetnost, schopnosti a důvěryhodnost. Kromě toho mohlo hrát jistou roli i postavení dané osoby v rámci obce. Jak ukázaly výzkumy některých lokalit, mohli kostelníci dříve nebo později zastávat i místo ve správě obce. Úřad správce kostelního jmění byl prestižní funkcí.⁶²

1703 zmiňuje, že Jakeš setrvává v úřadu pištínského kostelníka již přes třicet let. (Opis listu obsahuje kniha účtů – viz pozn. 35). Jakeš tedy zastával kostelnický úřad po dobu několika desetiletí, přitom až na samém sklonku tohoto období, v letech 1698–1705, byl (dle svědectví dochovaných účtů) starším kostelníkem.

60 Podrobněji k tomu níže.

61 Podle A. Podlahy ve větších městech „zádušní úředníci nebo ‚kostelníci‘ nekonali služby kostelnických; k tomu byli tak zvaní ‚sakristiáni‘ nebo ‚zvoníci‘.“ V Budyni vykonával kostelnické služby zvoník, vedle něj zde byli dva čestní kostelníci, kteří měli „vyšší“ péči o kostel – skládali účty. V Sadské byli vedle předního kostelníka starajícího se o kostelní účty ještě tři další kostelníci pomáhající při bohoslužbách a tři zvoníci. V Pardubicích skládal účty jeden starší kostelník před děkanem a ostatními pěti kostelníky, kteří byli označováni jako přísešní. Srov. P o d l a h a , A.: *Dějiny*, s. 516, 525. Na eggenberských panstvích byl jeden ze 2 až 7 zádušníků starším kostelníkem. Jemu náleželo vedení účtů. Srov. S t u c h l á , P.: *Instrukce*, s. 119.

62 V některých městech byli voleni správci kostelního jmění ze členů městské rady. Srov. P o d l a h a , A.: *Dějiny*, s. 514 nn. Fakt, že kostelníci byli svou funkcí (stejně jako členové správy obce) povzneseni nad ostatní obyvatele městečka Kozojed, doložili Z i l y n s k á , B. – Z i l y n s k y j , B.: *Městečko Kozojedy a krašovské patrimonium v 17. století*. In: Poddanská města v systému patrimoniální správy. Sborník příspěvků z konference v Ústí nad Orlicí 12.–13. září 1995. Ústí nad Orlicí 1996, s. 125; k tomu též Z i l y n s k á , B.: *Poddanské městečko*, s. 106. Na obdobnou situaci v městečku Dolní Bobrová upozornil Bronislav Chochořák, který navíc zdůraznil skutečnost, že řada osob se stala před započítáním nebo po ukončení kostelnického úřadu členy obecní správy. Srov. C h o c h o -

Nyní se pokusím sledovat, nakolik se požadavky kladené na kostelníky vrchnostenskou správou odrážely v praxi. Jak vyplývá z tabulky v příloze, všichni zjištění kostelníci hospodařili na usedlosti o velikosti minimálně čtvrt lánu, bezzemci se v tomto úřadu neobjevili žádní. Jen tři kostelníci zastávali svůj úřad ještě poté, co svůj grunt postoupili jinému hospodáři; přitom pouze Jakub Novotný byl kostelníkem ještě mnoho let po předání usedlosti svému nástupci. Pozoruhodné je, že ve třech případech se stali kostelníky držitelé usedlostí, jejichž předchozí hospodáři také zastávali tento úřad (Jiřík a Václav Koupalové, oba Matějové Buštové, Petr a Matěj Benešové – žádnou z těchto dvojic však nespojoval příbuzenský poměr).

Na základě srovnání velikostí gruntů, na nichž jednotliví kostelníci hospodařili, s osedlostními poměry v podstatné části pištínské farnosti, která náležela k panství Hluboká, bylo zjištěno, že doložení kostelníci patřili spíše mezi bohatší členy vesnické společnosti.⁶³ Ovšem pouze na základě údaje o velikosti hospodářství vyjádřené v lánech nelze vynášet definitivní soudy o sociálním postavení daného jedince. Ten totiž mohl mít vedle vlastního gruntu i jiné zdroje příjmů. Uvedenou skutečnost výmluvně dokládá příklad Šimona Jakeše, který se velikostí svého hospodářství (3/8 lánu) řadil mezi jmenovanými patnácti kostelníky na předposlední místo, přestože byl fakticky nesrovnatelně majetnější než jeho kolegové. Roku 1703 (podle jeho vlastních slov mu tehdy bylo k osmdesáti letům; dle tvrzení hlubockého hejtmána přes sedmdesát), tj. po zhruba půlstoletém hospodaření na své usedlosti a dva roky před odchodem z úřadu staršího kostelníka, zřídil při kostele v Pištíně fundaci na 300 zlatých.⁶⁴ Není třeba příliš zdůrazňovat, jak mimořádné bylo vlastnictví takového množství peněz v hotovosti u poddaného hospodáře. Jistě není přehnané tvrzení, že většina venkovanů za celý svůj život tolik peněz pohromadě ani neviděla. Již samotná uvedená fundace by tedy stačila ke konstatování neobyčejné majetnosti zmíněného kostelníka. Tento závěr však ještě dále umocňuje skutečnost, že Šimon Jakeš je k r. 1711

l á ě , B.: *Stalo se Léta Páně za rychtářství...* Příspěvek k dějinám správy městečka Dolní Bobrová a k majetkovým poměrům jeho představitelů v 2. polovině 16. a v 17. století. Časopis Matice moravské 116, 1997, s. 123, pozn. 21; t ý ž : *Selské peníze*. Sonda do finančního hospodaření poddaných na západní Moravě koncem 16. a v 17. století. Brno 1999, s. 131. Prestiž spojená s úřadem laického správce zádušního majetku je doložena i v jiných zemích. Vážnost uvedeného úřadu v Kolíně nad Rýnem zmiňuje S c h r ö c k e r , S.: *Die Kirchenpflegschaft*, s. 116. (Zdejší „Kirchmeister“, zámožný měšťan Armt von Siegen, který zemřel r. 1579, byl dvanáctkrát kolínským purkmistrem. Stýkal se i s panovnicí a císař jej povýšil do šlechtického stavu.) Pro Furlansko srov. G i n z b u r g , C.: *Sýra červí*. Svět jednoho mlynáře kolem roku 1600. Praha 2000, s. 32, 128. V Bavorsku měli být voleni kostelníci z nejschopnějších farmáků. Srov. B e c k , R.: *Unterfinning*. Ländliche Welt vor Anbruch der Moderne. München 1993, s. 469.

63 Srov. P u m p r , P.: *Hospodaření kostelů*, s. 33.

64 Fundační instrument nese datum 1. září 1703 (na zámku Hluboké) – originál je vepsán do knihy zádušních účtů (viz pozn. 35), kde se nacházejí i prosté opisy dalších písemností, které s tímto právním pořízením souvisejí (list hlubockého hejtmána informující o fundaci knížete ze Schwarzenberka, její následné povolení knížetem a nakonec i potvrzení arcibiskupské konzistoře).

zmíněn jako osoba podílející se na půjčce baronu z Újezda a městu Prachaticím částkou 1000 zlatých!⁶⁵ V této souvislosti vyvstává otázka po původu takového jmění, kterou bohužel prameny uspokojivě nezodpovídají. Sám Jakeš se ve svém fundčním instrumentu pouze zmiňuje, že odkazovaných 300 zlatých pochází „z mých vlastních prostředkův, jichžto sem z požehnání Božího a skrze mou vynaloženou pilnou práci nabyt.“ Jaké konkrétní aktivity měl Jakeš onou pilnou prací na mysli, to lze jen odhadovat. Zdrojů kostelníkovy jmění mohlo být více, přitom je velmi pravděpodobné, že mezi nimi zaujímaly významné místo úvěrové operace. Právě movití členové vesnické společnosti představovali pro své sousedy jeden z možných zdrojů finanční hotovosti (vedle zádušních a sirotčích pokladen). O tom, že Jakeš ostatním poddaným hospodářům skutečně půjčoval potřebné peníze, svědčí zmínka dochovaná shodou okolností v kostelních účtech.⁶⁶ Na základě této jediné zprávy však nelze říci, jakou roli hrály úvěrové praktiky v Jakešových hospodářských aktivitách. Podstatně lépe jsme informováni o způsobu, jakým Šimon Jakeš s nashromážděným majetkem naložil. Třemi sty zlatými, tedy velkou (ne však hlavní) částí svých peněz pamatoval ve své fundaci (necelých deset let před smrtí) především na spásu své duše a duší svých nejbližších – rodičů, první i druhé manželky a dětí. Svou zbožnost prokazoval i jinými, drobnějšími odkazy a dary.⁶⁷ Na samém sklonku života (nejpozději r. 1711) pak uložil prostřednictvím vrchnostenské správy 1000 zl na úrok, čímž si zajistil poměrně slušný roční příjem.⁶⁸ Toho si však příliš neužil, neboť zkrátka (někdy mezi léty 1711 a 1712) zemřel. Svým dědicům – synovi, dvěma dcerám a manželce zanechal nezanedbatelné dědictví.⁶⁹ Až do své smrti Šimon

65 SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. I 6R 3/22 červená, *Rechnung über Empfang und Außgab der kirchen- und wayßten Gelder sambt einer ordenlichen derselben annectirten Außweißung bey der Herrschaft Frauenberg* (1. 1. – 31. 12. 1711), nefoliováno. Jakešův podíl na obou půjčkách byl stejný – 500 zl. O těchto úvěrových operacích, zprostředkovávaných správou panství Hluboká, bude řeč níže.

66 SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. IA 3Kalfa 10/116, Počet č. 69 za rok 1709: „... daroval sem ku pomoci na pozlacení oltáře Šimon Jakeš 10 fr, které on na hotově zapůjčil Vavřinovi Blažkovi v Plástovicích a poněvadž jest dluh spravedlivý, tehdy se k zisku chrámu Páně bud' od něho anebo nynějšho hospodáře té živnosti pomalu zvyupomíná, což se tuto pro budoucí paměť opakuje.“ Je otázkou, zda v Jakešových úvěrových operacích nehrály jistou roli i zádušní peníze (o nedovolených půjčkách z kostelních prostředků bude řeč níže). K úvěru ve venkovském prostředí *C h o c h o l á ě*, B.: *Poddanský úvěr na Moravě v 16. a 17. století*. ČČH 99, 2001, s. 59–84.

67 Již r. 1686 daroval malou částku (35 kr) sousednímu kostelu v Hosíně. SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. IA 3Kafa 9/15, Počet č. 46 za rok 1686. Aktivní dluh darovaný ve prospěch pištůnského záduší r. 1709 byl citován již v předchozí poznámce. Poslední částku z Jakešova majetku přijala správa pištůnského záduší těsně po jeho smrti. Tamtéž, sign. IA 3Kalfa 10/6, Počet č. 72 za rok 1712: „Od neb. Jakše z Pištína odkázaných přijato – 15 fr.“

68 Hrubý výnos činil podle účtu citovaného v pozn. 65 rovných 55 zl. Z toho se odečítaly 2 zl jako plat písaři účtu. Šimonovi tedy zbylo 53 zl.

69 Podle účtu kostelních a sirotčích peněz za r. 1712 připadlo synu Pavlovi 316 zl 18 kr a dcerám Dorotě a Aničce (nebo Ágnes) každé po 162 zl 18 kr. SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. I 6R 3/23 červená. Zbytek zdědila nejspíše Šimonova druhá žena Eva. S výše uvedenou Jakešovou fundací kníže ze Schwarzenberka souhlasil právě s ohledem na to, že kostel-

Jakeš hospodařil na gruntu, který ujal r. 1655 za 192 zl 30 kr. Do r. 1711 splatil necelých 80 % jeho ceny (konkrétně 151 zl 40 kr; z toho 46 zl 40 kr zdědil hned při převzetí usedlosti).⁷⁰ Před úplným vyplacením usedlosti tedy upřednostnil nashromáždění hotových prostředků (které pak mohl zhodnotit formou výnosného úvěru; navíc jeho dědicové získali rovnou finanční hotovost a nemuseli čekat na zdlouhavé vyplácení podílů z usedlosti) a také zaopatření duší svých blízkých i své vlastní pomocí štědré fundace.

Posuzovat majetnost kostelníků podle velikosti jejich gruntů lze tudíž pouze orientačně, s ohledem na uvedené výhrady. Přesto je možné na základě zmíněného kritéria konstatovat, že pro kostelnický úřad vybírali vrchnostensští úředníci opravdu spíše majetnější osoby. Příčinou této skutečnosti byly především obavy z možných ztrát zádušních peněz. Ovšem ani výběr držitele větší usedlosti nemohl zcela eliminovat nebezpečí finančních zpronevěr. Výše již bylo zmíněno, že vsi pištínské farnosti velice tíživě postihla válka. Obnova hospodářství si vyžadovala nemalé výdaje a nedostatek prostředků byl proto všeobecným problémem. Také někteří kostelníci začínali hospodařit na pustých gruntech.⁷¹ S finančními problémy se potýkali i jejich další kolegové.⁷² Nijak nepřekvapí, že za takové situace někteří správci kostelního jmění neodolali lákavému pokušení a bez vědomí ostatních činitelů zádušní správy (faráře a patrona, resp. jeho úředníků) si půjčili jistý obnos z kostelní pokladny. V tomto ohledu sehrála svou roli i skutečnost, že až do poloviny šedesátých let, kdy převzala vrchnostenská správa plnou kontrolu nad správou zádušního majetku, opatrovali kostelníci veškerou hotovost. Za takové situace je však těžké rozlišit půjčku od zpronevěry. Výstižně tento fakt ilustruje poznámka, již připsal důchodní písař do výkazu za r. 1673 k částce 15 zl 15 kr, kterou dlužil Matěj Bušta: „*Půjčil je sobě, když kos-*

níkovy děti tím neutrpí žádnou patrnou škodu. (Kníže přímo píše: „...*daß die intendirende Foundation per 300 fr seinem Kind keinen mercklichen Schaden thue, sondern selbiges gleichwohln noch bey haußlichen Ehren erhalten wird...*“)

70 SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. I 5AU 7/1 červená, f. 51v–52r; tamtéž, Okresní soud Hluboká n. Vlt., č. 27, f. 21r–v.

71 Jiřík Koupal ujal r. 1639 v Pašicích „*grunt pustý a spálený*“ za 175 zl, Matěj Bušta r. 1638 v Pištíně „*grunt ... dokonce pustý*“ za 221 zl 40 kr a Jakub Šiman r. 1653 v Pištíně „*grunt ... do gruntu spálený*“ za 116 zl 40 kr. SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. I 5AU 7/1 červená, f. 32r, 97r, 315r.

72 Např. Petr Beneš ze Zlivi nemohl r. 1672 položit vejrunkovou splátku, neboť přišel o několik kusů dobytka a navíc mu spadla stodola. SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. I 5AU 8/1 červená, f. 280v. Téhož roku poznamenal písař u gruntu pištínského Mikuláše Kokty: „*Ještě klásti nemohl, jsa mnoho prve k záduší dlužen.*“ SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. I 5AU 7/1 červená, f. 37r. Kokta totiž po svém nástupu na usedlost v r. 1653 intenzivně splácel podíl náležející záduší, který zůstal po předchozím hospodáři (šlo z větší části o jeho odkaz). Na počátku 70. let však zřejmě dočasně vyčerpal své možnosti, neboť v letech 1670–1672 neplatil žádné vejrunky. K tomu je třeba poznamenat, že Kokta musel odvádět pištínskému záduší ze své usedlosti ještě svatojanský úrok. (Srov. P u m p r , P.: *Hospodaření kostelů*, s. 59.) S plněním platebních povinností vůči kostelu měl zřejmě stále problémy, neboť jeho jméno se pravidelně objevuje v dochovaných výkazech aktivních dluhů záduší z let 1660–1683 (viz pozn. 74).

*telníkem byl.*⁷³ Bohužel dochované prameny neumožňují říci o rozsahu těchto „půjček“ mnoho konkrétního. Alespoň některé jsou evidovány po mnoho let ve výkazech dluhů.⁷⁴ Výkazy zachycují pouze čtyři dluhy, které určitě vznikly uvedeným způsobem. Původci těchto dluhů byli kostelníci Brych, Jiřík Koupal, Matěj Bušta (I.) a Matěj Kolafa. (Charakter pohledávky vystihuje věta připsaná většinou ke jménu daného dlužníka: „*Byvše kostelníkem na počtu zůstal.*“) Přitom pouze dvě půjčky (Koupalovu a Buštovu) registruje i vlastní účetní materiál (jde o jedinou zmínku k r. 1643). Je příznačné, že všichni tito dlužníci jsou jako kostelníci doloženi v nejstarší části sledovaného období, v letech 1647–1650, Brych byl kostelníkem ještě dříve (někdy před r. 1642). To znamená, že zaznamenané „půjčky“ byly realizovány v čase války, popř. v letech těsně po ní následujících, tedy v období, kdy podoba zádušní správy (veškeré hotové zádušní peníze byly v rukou kostelníků) téměř zpronevěřám nahrávala a kdy těžkosti doby doléhaly na venkovany mimořádně intenzivně.

Nyní se zaměřím na otázku, jakou roli mohly takto „vypůjčené“ zádušní peníze hrát v hospodaření kostelníků. Již jsem zmínil potřebu obnovy vlastních hospodářství. Zápisy pozemkových knih svědčí o úspěšnosti některých kostelníků v tomto směru. Např. Matěj Kozák zanechal po téměř třicetiletém hospodaření svému synovi usedlost „*dobře spravenou a vystavenou*“ v hodnotě 280 zlatých (sám ji ujal r. 1630 za 175 zl). Stejně tak zanechali svým nástupcům vylepšené usedlosti již zmínění Jiřík Koupal z Pašic a Jakub Bušta (I.) z Pištína. U Matěje Kozáka není nesplacená půjčka, narozdíl od dvou posledně jmenovaných kostelníků, přímo doložena, nicméně na možnost její existence ukazuje dluh, který je od r. 1660 v zádušních výkazech připisován jeho synu Šimonovi. Vylepšení usedlosti tedy na jednu stranu může svědčit o schopnostech daného hospodáře, na stranu druhou může poukazovat na možné neoprávněné využívání zádušních peněz k soukromým potřebám kostelníků. Totéž lze říci i o případech skupování gruntovních peněz hospodářem. Pozemkové knihy takové transakce zaznamenávají u čtyř kostelníků – kromě tří právě zmíněných, u nichž se zmíněná praktika vyskytuje opakovaně, jde o Valentu Karpíška (ten skupil pouze jeden podíl).⁷⁵ Fakt, že i při této příležitosti se objevují jména kostelníků, kteří si prokazatelně ze zádušních peněz libovolně půjčovali, je dalším argumentem pro tvrzení, že hotovost vypůjčená nelegálně z kostelní pokladny mohla sehrávat jistou roli v poddanském úvěru.⁷⁶

73 SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. IA 3Kafa 8/147.

74 Zmíněné výkazy představují podrobné seznamy aktivních dluhů pištínského záduší. K dispozici je 27 výkazů dluhů z let 1660–1696. Uloženy jsou společně s rejstříky a počty (viz pozn. 56).

75 Matěj Kozák skupil krátce za sebou tři podíly – 18 zl 28 kr 2 d a 23 zl 8 kr 2 d v roce 1636, následujícího roku pak ještě 24 zl 18 kr 2 d. Jiřík Koupal skupil na své usedlosti také tři částky: 53 zl 40 kr (r. 1642), 18 zl 40 kr (r. 1653) a r. 1656 blíže neurčenou sumu. Matěj Bušta (I.) skupil r. 1659 hned dva podíly – 52 zl 30 kr a 67 zl 40 kr. Konečně Valenta Karpíšek koupil r. 1653 na své usedlosti zapsanou částku 11 zl 40 kr. Cena skupovaného podílu se neuvádí v žádném z uvedených případů. SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. I 5AU 7/1 červená, f. 11r, 97r, 170v, 315r–v.

76 Skupování gruntovních peněz je totiž určitou formou peněžního úvěru. Srov. C h o c h o - l á č , B.: *Poddanský úvěr*, s. 71–72.

Tomu také nasvědčují opakované zákazy, v nichž se kostelníkům klade na srdce nejen, aby si zádušní prostředky nepřivlastňovali, ale také aby je také sami dále nepůjčovali.⁷⁷ O takových půjčkách však prameny pochopitelně nehovoří, alespoň ne tehdy, když se ostatní činitelé zádušní správy nic nedozvěděli. Přes mlčení pramenů však nelze tento možný zdroj vedlejších příjmů kostelníků nebrat v potaz.

Na výše řečené by bylo možné navázat výkladem o schopnostech a důvěryhodnosti kostelníků. Tyto otázky však lze těžko sledovat. Již jsem poukázal, že za obratným počínáním na vlastní usedlosti se nemusely skrývat pouze schopnosti daného hospodáře, ale také tajně vypůjčené zádušní peníze, případně obojí. V této souvislosti lze zmínit již několikrát jmenovaného Jiříka Koupala. Ve světle pozemkové knihy a ostatních pramenů se jeví tento kostelník jako podnikavý hospodář. R. 1639 ujal „*grunt pustý a spálený*“, na jehož obnovu věnoval jistě nemálo úsilí a také prostředků. Splácení usedlosti se navíc snažil urychlit skupováním podílů. Potřebné peníze si půjčoval, a to nejen v zádušní pokladně, ale i u různých jednotlivců. R. 1672 odevzdal „*pro sešlost věku svého a nemožnost dalšího hospodaření*“ synu Pavlovi grunt „*se vším ouplným hospodářstvím a dobrým vystavením*“ za 221 zl 40 kr (sám jej ujal za 175 zl). Zakrátko zemřel a Pavel musel zaplatit Jiříkovy dluhy v celkové výši 41 zl 18 kr. Z toho kostelu náleželo 8 zl a nadto i 3 strychy žita a 2 strychy ovsa.⁷⁸

Co se týče zmíněné důvěryhodnosti kostelníků – z pochopitelných důvodů působili důvěryhodněji lidé majetnější.⁷⁹ Ačkoli nebylo možné zcela vyloučit riziko zpronevěr ani v případě volby usedlého hospodáře, byla zde patrná výhoda oproti člověku nemajetnému. Držitel usedlosti se totiž alespoň mohl zaručit svým majetkem.⁸⁰ Případná pohledávka pak mohla být zapsána na dlužníkově gruntu.

Konečně výběru správců zádušního majetku z řad významných představitelů obce nasvědčují dvě náhodné zmínky, podle nichž byli kostelníci Jakub Šiman

⁷⁷ Tak např. instrukce pro správu zádušního jmění na eggenberských panstvích z r. 1708 zdůrazňuje, aby kostelníci vybrané poplatky sami dále nepůjčovali. S t u c h l á , P.: *Instrukce*, s. 120. Stížnosti na správce zádušního majetku půjčující svěřené peníze sobě a svým známým jsou známy již ze středověku. S r o v . S c h r ö c k e r , S.: *Die Kirchenpflegschaft*, s. 151, 152, pozn. 1.

⁷⁸ SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. I 5AU 7/1 červená, f. 315r–316r. U zaznamenaných dluhů písař připsal i způsob jejich úhrady: „*Nynější hospodář Pavel takové všechny dluhy z užitků hospodářských mimo register a ne z oučastku spokojiti má.*“

⁷⁹ Tak např. v Pardubicích býval starším kostelníkem zámožný měšťan, vzhledem k nepatrnosti zádušních příjmů mu byly tyto peníze svěřovány do úschovy. Až když částka v úschově vzrostla, putovala do zádušní truhlice uložené v sakristii. Naopak v Lodhěřově byli kostelníky prostí a chudí lidé – z toho důvodu jim prý nebylo možno svěřit ani vedení účtů ani peníze. S r o v . P o d l a h a , A.: *Dějiny*, s. 514–515, 522.

⁸⁰ Ve Furlansku byl podle C. Ginzburga úřad správce kostelního majetku „*často svěřován mlynářům, pravděpodobně proto, že byli s to poskytnout zálohu na peníze potřebné k správě farnosti.*“ Avšak jak dále autor uvádí, mnohdy si to správci vynahravovali pomocí svěřených peněz. Na dluhy správců si tak v druhé polovině 16. století stěžovaly četné furlanské vizitace. S r o v . G i n z b u r g , C.: *Sýr a červi*, s. 129. K tomu též S c h r ö c k e r , S.: *Die Kirchenpflegschaft*, s. 127.

a Mikuláš Kokta zároveň pištínskými rychtáři (Šíman k r. 1674, Kokta k r. 1684).⁸¹ Jelikož však nejsou k dispozici soustavnější informace o představitelích správy obce, nelze tuto velmi zajímavou otázku sledovat podrobněji.

Nejsou známy okolnosti, za nichž jednotliví kostelníci odcházeli ze svého úřadu, dá se však předpokládat, že vrchnostenská správa dohlížela na to, jak si správci zádušního majetku počínají a snažila se nahradit osoby nezpůsobilé k výkonu této funkce novými.⁸²

Konečně je třeba položit si otázku, jaké plynuly kostelníkům z jejich úřadu výhody. Jistou výhodou byl již samotný přístup k finanční hotovosti uložené v zádušní pokladně. Jak bylo řečeno, měli díky tomu kostelníci možnost pomoci si (byť nelegálně) v případě potřeby kostelními penězi. Zádušní pokladna jim tedy mohla poskytnout určitou sociální jistotu pro případ nouze (neúroda, živelné pohromy apod.). Stejně tak mohla být prostředkem k posílení jejich pozice v rámci vesnické komunity (poskytování nedovoleného úvěru ostatním „sousedům“). Je však třeba také věnovat pozornost otázce, jaké „legální“ příjmy plynuly kostelníkům z jejich funkce. Zpočátku jediným zaznamenaným příjmem kostelníků byla částka, kterou dostávali podle obyčeje pravidelně každý rok při skládání účtů na pivo (nebo na oběd). Původně šlo o 15, posléze 30 a nakonec 45 kr, je tedy na místě hovořit o spropitném, nikoli o platu. Od r. 1711 se objevuje v zádušních účtech i další drobná částka vyplácená kostelníkům – 35 kr za stavení jesliček a Božího hrobu. Kostelníci nadto dostávali za posluhování při zádušních mších 20 kr z fundace Šimona Jakeše z r. 1703 a 24 kr z fundace Ondřeje Schwanga Frankstättera z r. 1712.⁸³ Z četných zmínek v literatuře lze usuzovat, že praxe, kdy kostelníci nedostávali kromě malého spropitného žádný plat, nebyla nijak výjimečná. V dané oblasti byla navíc patrně obvyklá – zachycena je také u sousedního chrámu v Hosíně.⁸⁴ Na základě analogické situace v městečku Kozojedy vyslovila B. Zilynská závěr, že „hlavní zisk mohla být jediné zvýšená prestiž mezi sousedy“.⁸⁵ Je možné tato slova do jisté míry vztáhnout i na správce jmění pištínského kostela. Ovšem pouze do jisté míry. Nelze totiž opomenout další skutečnost, kterou zmiňují obě výše citované relace pištínských farářů.

81 Jakub Šíman se jako kostelník a zároveň pištínský rychtář zmiňuje v rejstříku č. 34 za rok 1674 (SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. IA 3Kalfa 8/156), Mikuláš Kokta pak v *Registrech sirotčích na rok 1684*, v souvislosti se vdovou Mandelenou, která u něj byla toho roku v podružství (SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. IB 5AU Nro 1 červená).

82 Tak instrukce knížete ze Schwarzenberka z r. 1725 nařizovala patronátním úředníkům častěji prověřovat plní a věrnost kostelníků, staré či z jiných důvodů nezpůsobilé sesazovat a nahrazovat novými. S t u c h l á , P.: *Instrukce*, s. 120.

83 Srov. P u m p r , P.: *Hospodaření kostelů*, s. 77, 92.

84 P o d l a h a , A.: *Dějiny*, s. 520. Obdobně tomu bylo i na řadě jiných míst. V souvislosti s bezplatnou službou kostelníků se někdy zmiňuje i její nedbalé vykonávání. Naopak někde požívali kostelníci díky svému úřadu přece jen jisté hmotné výhody, ať už šlo o určitý plat v penězích nebo dávky v naturáliích, či o právo užívat kostelní pozemky nebo alespoň částečné osvobození od robot. Srov. tamtéž, s. 490, 491, 515, 516, 518–523. K platu správců zádušního majetku srov. též S c h r ō c k e r , S.: *Die Kirchenpflegschaft*, s. 102, 127.

85 Z i l y n s k á , B.: *Poddanské městečko*, s. 106.

Podle nich sice nedostávali kostelníci za svou práci žádný plat, nicméně je čekala odměna věčná – od Boha v nebesích.⁸⁶ Tato slova jistě nebyla pro upřímně věřícího člověka (a takovým správný kostelník měl být) laciným zdůvodněním skutečnosti, že chrámoví služebníci nedostávali za své služby žádný plat.

V souvislosti s výpovědí duchovního správce o kostelnících si lze položit otázku, jakou roli hrál ve správě zádušního majetku právě on, **farář**. Duchovní správce daného kostela vystupoval ve správě jeho majetku jako reprezentant církevních orgánů. Již od té doby, kdy se objevil a rozšířil institut laických správců kostelního majetku, se církev snažila zajistit si účast na správě kostelního majetku. Mezi hlavní požadavky církevních orgánů patřil již ve středověku požadavek na skládání účtů církevním úřadům, tedy před farářem. (Jak v této souvislosti vhodně poznamenává S. Schröcker hrál tu svou roli fakt, že kostelní majetek, k jehož ochraně byl zřízen úřad správců záduší, musel být často chráněn právě před těmito správci.) Opakovaně také požadovaly již středověké církevní koncily a synody spoluúčast církevních orgánů při ustanovování laických správců záduší, časové omezení jejich úřadu a konečně také účast faráře, který byl podle kanonického práva řádným správcem majetku farního kostela, na této správě.⁸⁷ Také synody doby reformace usilovaly o přiznání většího a bezprostředního vlivu na správu zádušního majetku duchovnímu správci.⁸⁸ Této otázce se nevyhnul ani tridentský koncil. Jednou z hlavních zásad jeho reformních dekretů bylo posílení moci místního biskupa doprovázené povinností konat vizitace. Jejich prostřednictvím měla být prováděna mj. právě kontrola správy kostelního majetku.⁸⁹ Tridentinum se také zabývalo povinností správců záduší skládat účty. Správcům se nařizovalo pravidelné každoroční skládání účtů před diecézním biskupem. Připouštěla se však také existence různých místních privilegií či zvyků, podle nichž by účty měly být skládány jiným osobám. I v takovém případě však měl být přizván ordinář.⁹⁰ Pochopitelně nebylo technicky možné, aby se diecézní biskup účastnil skládání účtů u všech kostelů, mohl zde být zastoupen – stejně jako v případě vizitací – svým delegátem.⁹¹ Jak již bylo výše

86 Srov. citaci v pozn. 45.

87 Podrobně k tomu S c h r ö c k e r , S.: *Die Kirchenpflegschaft*, s. 147–156.

88 Tamtéž, s. 164.

89 Srov. Č á ň o v á , E.: *Vývoj*, s. 534 nn.; S e m e r á d o v á , V.: *Vizitační písemnosti Čech 17. století*. (Farní kostely a farní klérus pražské arcidiecéze v letech 1623–1694). SAP 47, 1997, s. 125–204.

90 „*Administratores tam ecclesiastici quam laici, fabricae cuiusvis ecclesiae, etiam cathedralis, hospitalis, confraternitatis (eleemosynae, montis pietatis et quorumcumque piorum locorum) singulis annis teneantur reddere rationem administrationis ordinario, consuetudinibus et privilegiis quibuscumque in contrarium sublatis, nisi secus forte in institutione et ordinatione talis ecclesiae seu fabricae expresse cautum esset. Quod si ex consuetudine aut privilegio, aut ex constitutione aliqua loci aliis ad id deputatis ratio reddenda esset, tunc cum iis adhibeatur etiam ordinarius, et aliter factae liberationes dictis administratoribus minime suffragentur.*“ Citováno podle S c h r ö c k e r , S.: *Die Kirchenpflegschaft*, s. 165.

91 Srov. S c h l e n z , J.: *Das Kirchenpatronat*, s. 295, pozn. 13. Pražský arcibiskup Harlach r. 1653 nařizoval, aby mu faráři jednou za rok zasílali kopie kostelních účtů. Tamtéž, s. 331, pozn. 9.

řečeno, v pobělohorských Čechách narážely snahy církevních orgánů o kontrolu hmotných záležitostí farních kostelů na odpor nejen u patronů a jejich úředníků, ale také u nejvyšších zemských úředníků. Ještě na konci 17. století se někteří patroni snažili zabránit tomu, aby byli duchovní správci informováni o hmotné situaci jim svěřených kostelů. Tak např. kníže z Eggenberka zakázal r. 1700 svým úředníkům vydávat výkazy zádušního majetku farářům, kteří měli prostřednictvím již zmíněných relací informovat konzistoř o finanční situaci jim svěřených kostelů. Opět se v tomto případě objevil známý argument, že se jedná o „temporalie“, jejichž správa náleží pouze patronovi. V souvislosti s výkladem o správě zádušního majetku na panství Hluboká je jistě zajímavé, že obdobné potíže měli zprvu i duchovní správci na schwarzenberském patronátu, zde jim však nakonec bylo vyhověno, a tak mohli konzistoři podat požadované zprávy.⁹² Nicméně, jakkoli nebylo obdobné jednání patronů a jejich úředníků v pobělohorských Čechách výjimečné, nelze je generalizovat. I zde platí výše řečené – v různých lokalitách panovaly velice rozdílné poměry. Zatímco někde byli faráři ze správy zádušního majetku zcela vyloučeni, jinde jim byl dohled nad touto oblastí umožněn. V některých místech se správy sami účastnili, je známo dokonce i několik případů, kdy zádušní majetek spravoval farář sám.⁹³

Záleželo tedy na postoji patrona a jeho úředníků, nakolik mohl daný farář plnit povinnosti, které mu ukládaly nadřízené orgány. Podle požadavků církve měl každý beneficiát svědomitě chránit majetek a práva kostela i beneficia. Již podle ustanovení pražské synody z r. 1605 byl povinen kněz před konfirmací na beneficium složit přísahu, v níž výslovně prohlašoval, že se ve snaze získat beneficium nedopustil žádného druhu simonistického jednání poškozujícího kostel. Synoda také farářům nařizovala zhotovit k zajištění majetků far a kostelů jejich inventáře. Toto nařízení později opakoval i kardinál Harrach, který opět zdůraznil požadavek, aby kostelní majetek byl spravován za spoluúčasti faráře a pod dohledem biskupa.⁹⁴ Také podle instrukce vydané pro klérus pražské arcidiecéze v r. 1697 měli mít faráři náležitě poznamenány ve zvláštní knize důchody kostela a fary. Dále se měli snažit zachovat své kostely a fary v dobrém stavu, aby jejich nedbalostí nevznikly na budovách škody, jejichž odstranění by si vyžádalo velké náklady.⁹⁵

Jak vyplývá z výše citovaných pramenů, faráři na hlubockém panství zádušní majetek přímo nespravovali. Správy zádušního majetku se však přesto účastnili – spolu s hejtmanem panství ustanovovali kostelníky a také se účastnili skládání kostelních účtů, které se ostatně konalo přímo v jejich domě, tedy na faře. Kostelníci neměli bez povolení faráře a hejtmana realizovat žádná vydání ze zádušních peněz. Informovanost farářů o stavu zádušního majetku a jeho správě pak dokládají i jejich relace.

92 Srov. P o d l a h a , A.: *Dějiny*, s. 508.

93 V Křemži spravoval kostelní příjmy a výdaje farář s kostelníky. Samotní faráři pak vedli správu zádušního majetku v Chválenicích, Nové Cerekvi, Jarošově, Deštné a Lodhétově. Tamtéž, s. 517–518.

94 S c h l e n z , J.: *Das Kirchenpatronat*, s. 245, 330–331.

95 P o d l a h a , A.: *Dějiny*, s. 154, 163.

Podoba účasti faráře v zádušní správě byla ovlivněna i individuálním přístupem toho kterého kněze.⁹⁶ O duchovních správcích pištínské farnosti bohužel v tomto směru nelze říci mnoho, neboť prameny zachovaly, kromě jejich jmen a údajů o době, kdy působili ve funkci duchovního správce zdejší farnosti,⁹⁷ pouze nahodilé zmínky různé povahy, z nichž je možné jen dílčím způsobem usuzovat na celkový charakter jejich působení. I tyto údaje si však zaslouží pozornost. Nejde totiž pouze o svědomitost či naopak nedbalost daného kněze, ale např. také o jeho vztah s farníky. Ten se totiž mohl odrážet i v oblasti hospodářské. Pro řádné fungování zádušní správy byla totiž velice důležitá dobrá komunikace mezi jejími jednotlivými činiteli, zvláštní význam měla shoda kostelníků (vybraných farníků) s farářem.⁹⁸ Zde nelze opomíjet ani různé specifické vazby, které mohly podobu tohoto vztahu do značné míry ovlivnit. V této souvislosti je třeba připomenout, že dva z doložených kostelníků – Brych a Jakeš – patřili mezi pět pištínských hospodářů, kteří byli svému faráři povinni jistými dávkami a robotami (nešlo však o farní poddané).⁹⁹ Na základě dochovaných pramenů však nelze říci zda a nakolik se tato vazba promítala do vztahu a tedy i do spolupráce uvedených kostelníků s farářem. Nesnadná je ostatně i odpověď na výše nastíněnou otázku po odrazu vztahu faráře k farníkům v ekonomickém chodu kostela, ve fungování správy jeho majetku. A to tím spíše, že naznačená determinace mohla fungovat i v opačném směru – postoj kněze k farníkům mohly ovlivňovat majetkové zájmy církve, neboť ve venkovském prostředí úzce souvisela hospodářská situace záduší a fary se stavem poddanské ekonomiky.¹⁰⁰ Neméně důležité byly pro fungování zádušní správy i vztahy farářů s patronem, resp. jeho úředníky.¹⁰¹ I zde platí výše řečené – přes nezpochybnitelný vliv těchto vztahů na danou oblast nelze na základě studovaných pramenů říci nic konkrétního. Je však třeba alespoň připomenout stížnost prachatického vikáře z r. 1696 na autoritativní postoj správy hlubockého panství ke zdejšímu farnímu kléru.¹⁰²

96 Např. B. Zilynská zmiňuje pasivitu kozojedského faráře v otázce zádušní správy. Je však otázkou, zda jde v tomto případě skutečně o odraz osobního přístupu kněze nebo spíše ustálené podoby zádušní správy na daném místě a čase. Srov. Z i l y n s k á , B.: *Poddanské městečko*, s. 104, 107.

97 Posloupnost pištínských farářů od roku 1647 obsahuje pamětní kniha zdejší fary. Srov. SOkA České Budějovice, FÚ Pištín, sign. B 1695/18, *Liber memorabilium* (nefoliováno). Základní informace z této archiválie uvádí T r u h l á ř , J. V.: *Farní kostel*, s. 40.

98 Na nutnost kostelníků dohodnout se s farářem upozorňuje B e c k , R.: *Unterfinning*, s. 469.

99 Podrobněji k tomu P u m p r , P.: *Hospodaření kostelů*, s. 51.

100 K tomu M i k u l e c , J.: *Poddanská otázka v barokních Čechách*. Praha 1993, s. 73.

101 Negativní dopad špatných vztahů faráře s patronem na hmotný stav kostela zmiňuje P o d l a h a , A.: *Dějiny*, s. 513.

102 Vikář si stěžoval, že se vrchnostensští úředníci vyptávají rychtářů, zda faráři řádně vykonávají duchovní správu a zda nepožadují příliš velké štolové poplatky, a že některým zdejšími faráři byly uloženy pokuty „ob peccata carnis“, což bylo zaznamenáno do vrchnostenských pamětních knih. Tamtéž, s. 452.

Prvního známého pištínského faráře ve sledovaném období, P. Tomáše Palmu, stručně charakterizuje relace z r. 1650 slovy „*homo scandalosus*“ (byl totiž přistižen při krádeži na trhu).¹⁰³ Otázkou je, zda lze P. Palmu ztotožnit s nejmenovaným pištínským farářem, jehož spor s farníky řešil zřejmě r. 1647 vodňanský městský soud. Farníci si na kněze stěžovali, že s nimi zachází nekřesťansky, zpovídá jen koho chce, k nemocným nechce chodit, požaduje přehnaně vysoké štolové poplatky. Prý k němu proto nikdo nechťel chodit ke zpovědi. Žalovaný se k soudu nedostavil a prý ještě o soudcích pronesl pohoršlivé poznámky. Město Vodňany se proto u hlubockého pána přimlouvalo, aby faráře propustil.¹⁰⁴ Tento spor tedy výrazně poškozoval náboženský život farnosti.¹⁰⁵ Nadto mohl mít také negativní vliv na zádušní hospodaření – nejde pouze o předpokládaný pokles příjmu dobrovolných darů od věřících, který mohl souviset jednak s nižší návštěvností kostela, jednak také s nedůvěrou vůči faráři (je otázkou, jak pevně byl v myslích prostých věřících spojen kostel s osobou kněze), ale i o problematickou součinnost zádušní správy, tedy především kněze a zástupců farnosti – kostelníků. To vše jsou však spíše hypotézy a domněnky, které zádušní účty bezprostředně nepotvrzují (ale ani nevyvracejí).

K dalšímu pištínskému faráři, P. Janu Ignáci Holému, se váže zmínka, která dosvědčuje jeho péči o řádné odvádění povinných dávek farníků ke kostelu.¹⁰⁶ Tentýž kněz si v roce 1667 stěžoval hlubockému hejtmanovi na své svěřence (obyvatele pištínské farnosti a filiální osady němčické), že zanedbávají svou povinnost docházet řádně v neděli a ve sváteční den do kostela na mši. Z dvanácti set svěřených věřících se jich prý v neděli objevovalo v kostele sotva dvě stě. Bezradný kněz se proto obracel k hejtmanovi jakožto představiteli světské moci (*brachio seculari*), aby takové nedbalosti učinil přítrž.¹⁰⁷ Hospodářské záležitosti kostela, ani kostelníci se v této souvislosti nezmiňují. Více zpráv o jednání P. Holého není k dispozici. Stejně tak chybějí bližší informace o dalších správ-

¹⁰³ Č á ě o v á , E. (ed.): *Nejstarší zpovědní seznamy 1570–1666* I. Praha 1973, s. 403; K u k á n o v á , Z.: *Zprávy*, s. 35.

¹⁰⁴ M o s t e c k ý , V.: *Dějiny bývalého královského města Vodňan* II. Praha 1940, s. 60. Autor tyto události přesně nedatoval, podle kontextu je lze zařadit nejspíše do r. 1647 (méně pravděpodobný je rok 1646). Zpráva se tedy týká buď Palmy (přišel do Pištína v dubnu 1647), či jeho případného předchůdce, o němž však nejsou žádné zprávy a není ani jisté, zda před Palmovým příchodem v Pištíně vůbec nějaký kněz byl. Srov. P u m p r , P.: *Hospodaření kostelů*, s. 17.

¹⁰⁵ Zůstává přitom otázkou, nakolik byla v této době farnost katolická. Relace z r. 1650 totiž zmiňuje převahu nevyzpovědaných farníků. („*Confessos circiter ad 90. Non confessos vero longe plures.*“) Srov. Č á ě o v á , E. (ed.): *Nejstarší zpovědní seznamy* I, s. 403. Není přitom zcela jasné, zda je uvedená skutečnost dokladem nedokonalé rekatolizace daného území nebo spíše odrazem zmíněných sporů zdejšího faráře s farníky.

¹⁰⁶ Jde o poznámku, kterou připsal důchodní písař na rejstřík č. 28 za rok 1668: „*N. B. Pan pater žádá o napomenutí pana Kunáše, aby jeho poddaní čejkovští z krav železných k zádušním platili.*“ SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. IA 3Kalfa 8/116.

¹⁰⁷ SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. IB 3Kalfa 4, Stížnosti duchovních proti přifařeným a naopak. Různé žádosti učitelů, přijímání chorových chlapců při kostele hlubockém (1665–1792), složka h.

cích pištínské fary. Zastavit se lze až u P. Václava Antonína Lišky, jenž se ukazuje jako nevšední dobrodinec zdejšího chrámu. Nechal vlastním nákladem vystavět u kostela kapli Panny Marie Karmelské, k níž adresoval fundaci 150 zl. Navíc po sobě zanechal 14 obrazů s náboženskou tematikou, odkázaných většinou pištínskému chrámu.¹⁰⁸ Ve prospěch kostela sice činili odkazy i jiní kněží, málokterí však byli tak štědrými dárci jako P. Liška.

Pozornost pramenů si zasloužil také následující pištínský farář, P. Jáchym Šťastný. Jeho nástupce o něm v pamětní knize poznamenal, že během svého pobytu v Pištině vyplnil povinnosti horlivého a bdělého pastýře.¹⁰⁹ P. Šťastný se skutečně ukazuje jako pečlivý duchovní živě se zajímající o svěřený úřad.¹¹⁰ Důsledně dbal, aby pištínský farář nebyl ochuzen o žádný náležitý příjem a zároveň aby nebyl zatěžován nadbytečnými břemeny. Dostatečné svědectví o tom podává inventář z r. 1720, v němž důsledně zaznamenal všechny náležitosti fary a kostela v Pištině.¹¹¹ Na několika místech přímo vytkl svým předchůdcům jistou nedbalost, která vedla k ochuzení příjmů a práv beneficiáta. Pokud se zmínil o nějakém tradičním závazku faráře, vždy neopomenul zdůraznit, že kněz tak činí pouze ze své dobré vůle, nikoli z povinnosti. Jeho důslednost se dočkala odezvy v podobě různých sporů – s farníky (konkrétně s obyvateli Plástovic o desátek) a s hlubokou vrchností. Je však třeba zdůraznit, že rozhodně nešlo o konflikt, jakým byl výše zmíněný spor mezi pištínským knězem a jeho farníky v polovině 17. století. Zda se P. Šťastný se stejnou intenzitou angažoval i ve správě zádušního majetku, to bohužel nelze říci. Přestože byl z pohledu vrchnosti problémovým člověkem,¹¹² nezdá se, že by to mělo na fungování zádušní správy nepříznivý vliv. Jistě není bez zajímavosti, že problémům se světskou vrchností se nevyhнул ani ve svém dalším působišti, kam z Pištína r. 1723 odešel.¹¹³

Podrobné sledování dostupných informací o působení jednotlivých pištínských farářů tedy nepřineslo žádné zjištění, které by zásadně měnilo pohled zís-

¹⁰⁸ Na základě uvedené fundace mělo být slouženo ve zmíněné kapli 12 mší za fundátorovu duši (každý měsíc jedna mše). Také ke kostelu na Náměti v rodné Kutné Hoře odkázal Liška fundaci 150 zl. Kromě toho odkázal konzistoři 40 zl a konzistorní kanceláři 15 zl. P o d l a h a , A.: *Dějiny*, s. 471–474; SOkA České Budějovice, FÚ Pištn, sign. B 1695/18, *Liber memorabilium* (nefoliováno).

¹⁰⁹ Tamtéž.

¹¹⁰ Tento zájem (snad i ctižádost) projevil již na začátku své duchovní dráhy. Ještě jako farář v Bílsku převzal P. Šťastný některé vikariátní spisy po svém strýci, podbrdském vikáři. Konzistoř na něm r. 1706 požadovala vydání těchto spisů. Šťastný své jednání omlouval tím, že se jedná pouze o opisy z vikariátního archivu, které mu daroval strýc. Konzistoři je sice poslali, ale zároveň prosil o jejich vrácení s tím, že jde o památku po strýci a že se chce jako novokněz jejich četbou poučit. Je pravděpodobné, že studiem těchto dokumentů skutečně získal znalosti, které pak mohl po letech využít ve sporech s vrchností. Srov. P o d l a h a , A.: *Dějiny*, s. 198.

¹¹¹ SOkA České Budějovice, FÚ Pištn, sign. B 1695/19.

¹¹² Srov. P u m p r , P.: *Hospodaření kostelů*, s. 43, pozn. 192.

¹¹³ Zmíněného roku přišel P. Šťastný do Ledenic, kde setrval osm let. R. 1731 byl donucen na zdejší beneficium rezignovat kvůli jistým sporům s třeboňským vrchním hejtmanem. Srov. SOkA České Budějovice, FÚ Pištn, sign. B 1695/18, *Liber memorabilium*.

kaný z jiných pramenů. Celkově lze říci, že působení duchovních správců ve správě pištínského záduší se v podstatě omezovalo hlavně na kontrolní a dohlížecí funkci. Nicméně faráři nebyli jedinými představiteli církevní správy, kteří měli v oblasti zádušní správy působit. Plnění povinností duchovních správců měli kontrolovat vikáři (*vicarii foranei*), kteří zastupovali ve svém obvodu (vikariátu) biskupa.¹¹⁴ Na základě instrukcí pro jejich činnost a především pak písemností vzniklých při výkonu jejich funkce lze říci, že se při vizitacích neomezovali pouze na otázku, jak horlivě opatroval zádušní jmění kněz, ale zajímali se o správu kostelního majetku celkově, pokud jim to ovšem daný patron umožnil. Nahlíželi do kostelních register a inventářů, zjišťovali, jak jsou skládány účty, a v souvislosti s tím se informovali o kostelnících. Vedle majetku kostela se pochopitelně zajímali také o stav budov a vybavení kostela.¹¹⁵ Zevrubná kontrola zádušního hospodaření církevními orgány se pochopitelně řadě patronů nezamlouvala. Požadavky církevních orgánů opět narážely na postoj patronů. V lednu 1696 nařizoval pražský arcibiskup ve svém pastýřském listu, aby se vikáři při každoročních vizitacích informovali na základě kostelních účtů, jak se nakládá se zádušním majetkem. Ve stejném roce si prachatický vikář stěžoval, že eggenberští a schwarzenberští úředníci nechtějí dovolit účast vikářů při skládání kostelních účtů s tím, že jsou to novoty.¹¹⁶ Tuto skutečnost dokládá i fakt, že ve zkoumaném souboru účtů pištínského záduší z let 1641–1720 není účast vikáře ani jednou doložena. Nicméně předepsané vizitace vikářů na Hlubocku probíhaly. Z jedné takové vizitace konané r. 1679 budějovickým vikářem se dochoval písemný záznam.¹¹⁷ Jedná se o seznam nedostatků zjištěných při jednotlivých farních kostelech na panství. Byl určen pro hlubockého hejtmana, který měl zjednat nápravu. Jednotlivé body se týkají otázek duchovní správy a také s tím souvisejících hmotných záležitostí – zmiňuje se např. potřeba pořízení chybějících součástí kostelního inventáře (ornáty, almara na jejich uchování, ciborium, nová česká postila) či nutnost odstranit stavební nedostatky (např. u pištínského kostela připomínal vikář špatný stav kostelní půdy a kůru). Vikářem uvedené nedostatky z oblasti majetkoprávní se týkají výhradně far, nikoli kostelů (jedná se mj. o neodvážení desátků, zaplavování farní louky obecním rybníkem, odebrání kusu řeky náležejícího k faře, zanedbávání farních robot kvůli robotám pro vrchnost). Záležitosti správy zádušního majetku se zde tedy nezmiňují. Ne-

114 Funkce vikářů byla v pražské arcidiecézi zavedena letech 1630–1631. Srov. Č á ě ň o v á , E.: *Vývoj*, s. 538; J a n á k , J . – H l e d í k o v á , Z.: *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha 1989, s. 225; S e m e r á d o v á , V.: *Vizitační písemnosti*, s. 128.

115 Ostatní otázky, na které se vikáři při svých vizitacích zaměřovali, nechávám stranou, neboť nejsou v této souvislosti relevantní. Podrobně k tomu S e m e r á d o v á , V.: *Vizitační písemnosti*, s. 125–204. Činnost vikářů na sklonku 17. století přibližuje P o d l a h a , A.: *Dějiny*, s. 143–152, 194–206.

116 P o d l a h a , A.: *Dějiny*, s. 194, 452–453, 503. Nicméně po vydání již zmíněného císařského reskriptu r. 1724 byl kníže ze Schwarzenberka nucen připustit účast vikáře při skládání účtů. Srov. S t u c h l á , P.: *Instrukce*, s. 121.

117 SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. IA 3Kalfa 15, Kanonické vizitace (1673–1792). Samotná práva je označena signaturou IA 3Kalfa 15/7.

lze říci, zda tomu tak bylo proto, že v této oblasti žádné závady nebyly, či spíše proto, že ji vikář nemohl náležitě zkontrolovat. I zde je však patrný rozhodující vliv vrchnostenské správy na hospodaření s penězi záduší. Vikář navrhuje (podle nařízení konzistoře), aby byly ke kostelům pořízeny výtisky nové české postily. Kniha v hodnotě 2 zl má být zakoupena ze zádušních peněz, pokud s tím ovšem bude souhlasit hejtman.¹¹⁸

Účast církevních orgánů na správě zádušního majetku na panství Hluboká tedy byla omezená. Nicméně rozhodně nebyla vyloučena. Faráři plnili velice důležitou kontrolní funkci, nadto se podíleli i na ustanovování kostelníků. Vikáři se pak soustředili především na kontrolu stavu budovy kostela a jeho vybavení. Z výše uvedeného dostatečně jasně vyplývá, že hlavní slovo měl ve správě zádušního majetku i na Hlubocku **patron**, reprezentovaný svými úředníky.

Patronátní právo představovalo souhrn práv náležejících určité osobě nebo instituci vůči kostelu nebo beneficiu (ale také např. oltáři či fundaci). Vedle prezentačního práva, tj. práva navrhnout kandidáta na uprázdněné beneficium, zahrnoval patronát i další práva (čestná a hmotná). Mezi ně náleželo i právo na určitou účast ve správě majetku kostela. Církevní právo definovalo roli patrona v této oblasti následovně: patron má právo i povinnost dohlížet na správu majetku a zjištěné závady oznamovat biskupovi.¹¹⁹ Opět se zde tedy objevuje zásada vrchního dozoru biskupa, která v pobělohorských Čechách narážela na odpor patronů. Někteří z nich si svá práva vykládali značně široce a nárokovali si tak plné rozhodování v otázkách správy „temporálií“. V souvislosti s takovýmto postojem se mnohdy objevovaly uzurpace zádušního jmění.¹²⁰ Jiní patroni sice nevykládali dohled církevních orgánů, nicméně také pokládali zmíněnou sféru za oblast svého dominantního vlivu. Dosud zjištěná fakta naznačují, že do druhé skupiny náležela zřejmě i hlubocká vrchnost.

Panství Hluboká (a s ním i patronátní právo ke všem zdejšími kostelům) patřilo od dvacátých let 17. století španělskému rodu Maradasů.¹²¹ Majitelé panství z tohoto rodu se však ve správě majetku zdejších kostelů zřejmě příliš neangažovali, prameny o tom alespoň mlčí. Změnu přinesl rok 1661, kdy Hluboká přešla do majetku rodu Schwarzenberků.¹²² Netrvalo dlouho a v zádušní správě na Hlubocku proběhly některé zásadní změny. Nová vrchnost projevovala o správu kostelního majetku živý zájem. Dokazuje to mj. i výše citovaná *Přísaha kostel-*

118 Tak u pištínského kostela: „*Jest jistá kniha Postilla v českém jazyku v nově na světlo vydaná, kterážto za 2 fl šacována dle nařízení consistoriálního každému záduší a kostelu farnímu k prodeji se offeriruje, tak aby při faře napotom zůstávala, zdalíž consensus jest urozeného pana hejtmána, aby zádušními penězi, jakž toho velebná consistoř žádá, byla zaplácena a koupěna, ta se též budoucně při faře zanechatí má.*“ Tamtéž.

119 Podrobně k tomu R i t t n e r, E.: *Církevní právo* I, s. 277–312; II. Praha 1889, s. 227. Na základě této příručky shrnuje obsah patronátu s určitými nepřesnostmi R y a n t o - v á, M.: *Církevní patronát*, s. 617–620.

120 P o d l a h a, A.: *Dějiny*, s. 507 nn. Četné příklady uvádí S c h l e n z, J.: *Das Kirchenpatronat*, s. 339–345 aj.

121 Srov. S e d l á č e k, A.: *Hrady* 7, s. 147–148.

122 Tamtéž, s. 148.

níka, která stanoví hlavní zásady pro činnost farníků spravujících zádušní majetek. Ovšem ještě před vznikem této normy došlo k jiné zásadní události, která významně změnila podobu správy zádušního majetku na celém panství. Již několik málo let poté, co Schwarzenberkové získali Hlubokou, došlo k přesunu většiny hotových peněz všech kostelů na panství z rukou kostelníků do rukou důchodního písaře. Od r. 1666 byly tyto peníze uloženy v kanceláři důchodního písaře na zámku („*in deposito*“). Motivem uvedené změny byla mj. snaha zajistit větší bezpečnost kostelního majetku.¹²³ Dosud se všechny hotové zádušní peníze ukládaly ve zvláštní truhle v kostele,¹²⁴ kde však nebyly zcela v bezpečí, jak ukazují opakované případy krádeží.¹²⁵ Není proto divu, že patron, který měl kostel ochraňovat, nechal zádušní peníze uložit v bezpečí na svém zámku. Jak se zdá, jednalo se vcelku o obvyklou praxi.¹²⁶ Lze však předpokládat, že církevním orgánům se tato praxe příliš nelíbila. Přenesením zádušních peněz z kostela do vrchnostenského úřadu byla jednoznačně posílena role patrona a jeho úředníků na úkor ostatních stran zapojených do správy kostelního majetku, včetně církevních orgánů. Církevní normy naopak nařizovaly uchovávat zádušní pokladnu v kostele, v sakristii (pokud byla tato místa bezpečná), případně i na faře.¹²⁷ Již zmíněný císařský reskript z r. 1724 připouštěl podle J. Schlenze obě varianty: kostelní pokladna měla být uložena na bezpečném místě – buď v sakristii nebo u patrona. Důležitější než samotné uložení však bylo další ustanovení obsažené v císařském reskriptu – každá pokladnice měla být opatřena třemi různými klíči. Jeden měl náležet patronovi (či jeho zástupci), druhý faráři a třetí kostelníkům.¹²⁸ Není třeba příliš zdůrazňovat význam tohoto požadavku, již dlouho vznášeného ze strany církevních orgánů – jeho realizace by zaručila součinnost

-
- 123 Na to poukazoval r. 1700 pištínský farář: „*Reditus vero ecclesiae una cum suo thesauro depositi sunt in arce Fraumbergensis* [!], *ob majorem securitatem* [!] *malorum hominum.*“ SÚA Praha, APA I, sign. B 13/8, f. 95r.
- 124 SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. I 3Kalfa 6/1 červená, Kniha účtů, počet č. 3 za rok 1643: „*Na hotové do truhly v kapli složeno – 265 fr.*“
- 125 Podle svědeckvých účtů byl pištínský kostel do konce 17. století třikrát vyloupen. Roku 1648 vzali ze zádušní pokladny 5 zl švédští vojáci (viz pozn. 35). Je zajímavé, že k dalším dvěma krádežím došlo v letech 1668 a 1672, tedy v době, kdy byla v kostele uložena již jen menší část zádušních peněz. Tamtéž, počet č. 28–33 za léta 1668–1673: „*Stráry co zloději při vyloupení chrámu 1668 pokradli – 17 fr 20 kr 1 d.*“ SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. IA 3Kalfa 8/136, Rejstřík č. 32 za r. 1672: „*Svatokrádežníci neb lupiči chrámu Páně vzali na peněz. – 1 fr 25 kr 3 d.*“
- 126 A. Podlaha uvádí, že když peněžní hotovost v zádušní pokladně dosáhla vyšší částky, byla ukládána na bezpečnějším místě, většinou na zámku ve vrchnostenském úřadě. Na eggenberském panství Vimperk byla hlavní část zádušních peněz uložena u patronátního úřadu již v 1. polovině 17. století. Srov. P o d l a h a , A.: *Dějiny*, s. 524; S t u c h l á , P.: *Instrukce*, s. 121.
- 127 Podle Podlahy byla kostelní truhlice na uvedených místech skutečně zpravidla uložena. Srov. P o d l a h a , A.: *Dějiny*, s. 505, 523; S c h l e n z , J.: *Das Kirchenpatronat*, s. 331.
- 128 Tamtéž, s. 432. P. Stuchlá však uvádí, že podle zmíněného císařského nařízení měla být kostelní pokladna uchovávána při vrchnostenském úřadě. S t u c h l á , P.: *Instrukce*, s. 120.

všech tří složek zádušní správy při manipulaci s finanční hotovostí.¹²⁹ Někde byly tři klíče od zádušní pokladny běžné již kolem r. 1700.¹³⁰ Na hlubockém panství však ve sledovaném období, tj. před vydáním císařského reskriptu, o této praxi nejsou zprávy. Císařské nařízení z r. 1724 si pak kníže ze Schwarzenberka vyložil svérázně – farářům poskytl pouze klíč od příruční pokladnice, která byla uchovávána v sakristii a obsahovala jen menší částky. Třetí klíč pro truhlu uchovávanou při patronátním úřadě pak připouštělo až nařízení z ledna 1771.¹³¹

Nelze opomíjet ani další „bezpečnostní“ aspekt zmíněného přenesení podstatné části kostelních peněz z jednotlivých kostelů k vrchnostenskému úřadu. Minimalizovalo se tak riziko již zmíněných možných zpronevěr kostelníků. Od šedesátých let 17. století tedy měli hlavní slovo ve správě zádušního majetku na Hlubocku vrchnostensští úředníci pověřeni touto oblastí. Jak již prozradily výše citované farářské relace, byli těmito úředníky (stejně jako na jiných schwarzenberských panstvích¹³²) hejtman s duchodním písařem. Právě duchodní písař evidoval hotovost uloženou uloženou „*in deposito*“ ve zvláštních účtech.¹³³ Vydával z ní (na opravy kostela apod.) a přijímal další peníze. Část příjmů šla rovnou do jeho rukou. Druhou část příjmů shromažďovali kostelníci, kteří pak tuto hotovost odevzdávali duchodnímu.¹³⁴ Kostelníkům byla ponechávána pouze nevelká částka na běžné výdaje.¹³⁵ Od sklonku 17. století se již stalo pravidlem nenechávat v rukou kostelníků ani onu malou částku. Kostelníci zřejmě museli hradit běžná vydání z příjmů, s nimiž disponovali (peníze ze sbírek apod.). Vrchnostenské správě se tak v závěru 17. století podařilo soustředit ve svých

129 Ustanovení o vícenásobném zámku, resp. třech klíčích od zádušní pokladny přitom nebylo žádnou novinkou. Pro německé země se zmiňuje již v 15. století. Srov. S c h r ö c k e r , S.: *Die Kirchenpflegschaft*, s. 124, 143, 156 aj. Požadavek tří klíčů k zádušní pokladně se v pražské arcidiecézi objevuje např. v konzistoriálních patentech z r. 1699. Srov. P o d l a h a , A.: *Dějiny*, s. 505.

130 Někde se objevovaly i dva klíče. Tamtéž, s. 515, 524.

131 S t u c h l á , P.: *Instrukce*, s. 121–122. Autorka vychází z písemností panství Vimperk. Lze však předpokládat, že zmíněné nařízení platilo i pro ostatní schwarzenberská panství.

132 Srov. P o d l a h a , A.: *Dějiny*, s. 517 (panství Třeboň).

133 Duchodní písař Matěj Řehoř Hosínský zřídil 18. února 1666 k evidenci zmíněných peněz tzv. „*Prothocol der depositirten Kirchengelder bey der Herrschaft Frauenberg*“. Srov. SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. I 6R 3/15 červená (nefoliováno). Zřejmě někdy na počátku roku 1677 převzal tuto písemnost nový duchodní písař, Ondřej Schwang Frankstätter, který do ní zapisoval příjmy a vydání jemu svěřených zádušních peněz až do r. 1694, kdy se stal hejtmanem panství. Uvedeným rokem zápisy v *Prothocolu* končí. Od r. 1700 pak sestavoval duchodní písař každoročně účet kostelních a sirotčích peněz na panství Hluboká. Tyto účty poskytlující celkový přehled zádušních peněz na panství a také informují o způsobu, jakým vrchnost s těmito prostředky nakládala. Srov. SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. I 6R 3 červená, inv. č. 211 (účty z let 1700–1703, 1705, 1711–1719); inv. č. 212 (účty od r. 1720).

134 Tak např. r. 1672 si duchodní písař do zmíněného *Prothocolu* (viz předchozí pozn.) zapsal: „*Den 22. Martii 1672 abgeben mir auf das 1671te Jahr die kirchen Vatter Paar – 53 fr 57 kr.*“

135 SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. I 3Kalfa 6/1 červená, Kniha účtů, počet č. 26 za rok 1666: „*Kostelníkům na vosk dáno – 10 fr.*“ Přehled těchto částek: P u m p r , P.: *Hospodaření kostelů*, přílohy č. 9 a 10.

rukou prakticky všechny hotové prostředky. Pokud se v budoucnu přihodilo, že zůstala po vyúčtování hospodaření za uplynulý rok malá částka „za kostelníky“, bylo to už vnímáno jako dluh, který měli kostelníci co nejdříve uhradit.¹³⁶

Pro úplné objasnění správy kostelních peněz je zde třeba přiblížit způsob, jakým se odehrávalo vlastní skládání účtů.¹³⁷ Již bylo řečeno, že kostelníci byli povinni skládat ze svého hospodaření pravidelně účty. O tom, jak se skládání účtů odehrávalo, informují nejlépe účty samotné. Je v nich zachyceno všechno vydání spojené s vedením účtů, jména kostelníků a také podpisy dalších zúčastněných osob. Skládání účtů za uplynulý rok se odehrávalo vždy na pištínské faře, zpravidla každoročně v období od ledna do července.¹³⁸ Vedle kostelníků byl přítomen farář a zástupci patrona – obvykle hejtman s důchodním písařem.¹³⁹ Důchodní písař zkontroloval předložený rejstřík příjmu a vydání i výkaz dluhů. Jak rejstřík, tak výkaz sestavoval pištínský učitel.¹⁴⁰ Písař opravil početní chyby, případně i doplnil některé chybějící údaje a sestavil počet, který zapsal do knihy zádušních účtů.¹⁴¹ K jistým změnám ve vedení účtů došlo v 80. letech. Z této doby jsou dochovány místo dosavadních velmi podrobných rejstříků a počtů počty jen o málo méně podrobnější, které se odvolávají na detailnější údaje „partikulárních rejstříků“. Podle všeho sepisoval tyto počty důchodní písař právě na základě partikulárních rejstříků (či makulářů) sestavovaných i nadále pištínským učitelem.¹⁴² Stejně jako dříve pak vedl důchodní písař i zápisy v knize účtů. Od roku 1666 navíc u příležitosti skládání účtů předávali kostelníci důchodnímu

136 Tak např. v účtu č. 73 za rok 1713 poznamenal písař: „Kostelníci zůstali při kladení počtů dlužní, což nejdříve zaplaceno býti musí – 2 fr 45 kr 5 d.“ Srov. SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. IA 3Kalfa 10/10.

137 K tomu Č e r n ý , V.: *Hospodářské instrukce*, s. 95; S c h l e n z , J.: *Das Kirchenpatronat*, zejm. s. 332–339; mnoho příkladů uvedl P o d l a h a , A.: *Dějiny*, s. 525–528.

138 Účetní rok se kryl s rokem kalendářním – začínal vždy 1. ledna a končil nejdříve 1. ledna následujícího roku (tak v letech 1641–1662), posléze pak 31. prosince. Datum kladení účtů je uvedeno pouze ve 42 případech. Z toho čtyřikrát se kladení účtů opozdilo o rok.

139 SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. IA 3Kalfa 8/95, Registra záduší pištínského č. 25 za rok 1665: „Tento počet jest přijat ode mne níže podepsaného, ten čas hejtmána panství hlubockého, v přítomnosti dvojctihodného otce pana Jana Ignatiusa Holýho, faráře pištínského a kostelníkův, dne 1. martii 1666“ (následují podpisy hejtmána a faráře). O přítomnosti důchodního písaře svědčí jeho vpisky a opravy v revidovaných rejstřících. Někdy je na rejstříku i podepsán.

140 SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. IA 3Kalfa 8/107, Registra záduší pištínského č. 27 za rok 1667: „Rektorovi pištínskému dáno za papír a od spravování těch register i vejkažu – 30 kr.“

141 Skutečnost, že autorem zápisů do knihy účtů byl právě důchodní písař, jsem zjistil srovnáním písma této knihy s písmem, které bezpochyby důchodnímu písaři patřilo (šlo o zápisy v pozemkových knihách, urbářích a *Prothocolu* – viz pozn. 133). Písmo naprosté většiny počtů zapsaných v knize patří zcela určitě důchodnímu. Písmo ostatních několika zápisů již není tak jednoznačné, zřejmě však i tyto počty psal důchodní písař. Obdobným srovnáváním písma jsem zjistil, že důchodní písař byl i autorem vpisků a doplňků v rejstřících.

142 SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. IA 3Kalfa 9/110, Počet č. 68 za rok 1708: „Od sfornování a psaní rýchž [zádušních počtů] – 1 fr 30 kr, kantorovi od zapisování peněz do maculaře – 15 kr“. Žádný partikulární rejstřík ani makulář, o nichž je v počtech řeč, se z této doby nedochoval.

písaři většinu peněz, které za uplynulý rok vybrali. Důchodní do rejstříku poznamenal, jakou částku od kostelníků převzal a kolik peněz jim ponechal na běžné výdaje. Tyto informace pak zapsal i do knihy účtů. Po ukončení kontroly zádušního hospodaření za uplynulý rok bylo písemně stvrzeno, že účty jsou správné.¹⁴³ Pod text přijatého počtu se ještě většinou podepsali hejtman a farář.¹⁴⁴ Při skládání účtů dostali kostelníci podle obyčeje již zmíněné spropitné. Také farář obdržel ze zádušní pokladny jistou částku (maximálně 1 zl 30 kr) „*na pomoc*“ – šlo o příspěvek na oběd, poskytovaný přítomným vrchnostenským úředníkům.¹⁴⁵ V Pištětině se ovšem neseťkáváme s mnohdy kritizovaným konáním nákladných hostin, které mohlo být i důvodem méně častého skládání účtů.¹⁴⁶

V souvislosti se skládáním účtů vznikaly ještě další podrobné záznamy, které leccos napovídají o vlastním výkonu zádušní správy. První dochovaná písemnost tohoto druhu pochází z r. 1686.¹⁴⁷ Poté, co byly u všech kostelů na panství složeny účty z hospodaření za uplynulý rok, sepsal důchodní písař detailní přehled aktuálních úkolů u jednotlivých kostelů. Tyto úkoly se týkaly nejen vlastního finančního hospodaření, ale také (převážně) materiálních potřeb kostelů. Byly poznamenány nutné opravy, nákupy materiálu a věcí do vybavení kostelů. Jak dokládají další body, při skládání účtů se neprobíraly pouze otázky čistě hospodářské, ale i záležitosti související s duchovní správou.¹⁴⁸ Vzniklý přehled pak předložil důchodní písař hejtmanovi. Ten si jednotlivé body přečetl a připisoval k nim své upřesňující poznámky či rozhodnutí v dané věci, resp. jednotlivé body schvaloval. Pokud se vyskytl závažnější majetkoprávní problém, poznamenal

143 První takovýto zápis pochází z roku 1666 (viz pozn. 139). Většinou jde o zápisy stručnější. Např. SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. I 3Kalfa 6/1 červená, *Knihá účtů kostela v Pištětině, počet č. 52 za rok 1692: „Revidirován a za pořádný uznán v Pištětině dne 23. febr. 1693.“*

144 Hejtmany jsem identifikoval podle: *Státní archiv v Třeboni*. Průvodce po archivních fondech. Sv. 3. Praha 1959, s. 84. Místo hejtmana v jednom případě podepsal počer purkrabí. Kromě podpisů hejtmana a faráře se v účtech za léta 1685 a 1688 nachází ještě podpis dalšího, blíže neidentifikovaného vrchnostenského úředníka, Mikuláše Ludvíka Volešnického. Srov. SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. IA 3Kalfa 9/12, Počet č. 45 za rok 1685; tamtéž, sign. I 3Kalfa 6/1 červená, *Knihá účtů, počet č. 48 za rok 1688*.

145 Tamtéž, sign. IA 3Kalfa 8/136, *Rejstřík záduší pištětinského č. 32 za rok 1672: „22. martii při držení počtu dáno kostelníkům na pivo – 30 kr, item panu faráři na pomoc pro pány officry dáno – 1 fr 7 kr.“* O pohostění poskytovaném na pištětinské faře při skládání zádušních účtů se zmiňuje i P. Šťastný v inventáři z r. 1720 (viz pozn. 59).

146 S. Schröcker v této souvislosti zmiňuje církevní i zeměpanské zákazy takových hostin ze 16. a 17. století. V našem prostředí se zákaz poskytování příspěvku z kostelní pokladny na pohostění u příležitosti skládání účtů objevuje až r. 1792. Srov. S c h r ö c k e r, S.: *Die Kirchenpflegschaft*, s. 128, 145, pozn. 2; S c h l e n z, J.: *Das Kirchenpatronat*, s. 338, 433, pozn. 3; P o d l a h a, A.: *Dějiny*, s. 525, 526.

147 SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. IA 3Kalfa 15/8.

148 Důchodní písař si poznamenal stížnost hosinského faráře, že jeho farníci nenavštěvují kázání ve farním kostele, protože chodí téměř všichni do zámecké kaple. U zahájského kostela si učinil poznámku, aby byl dáván pozor na jednoho poddaného, který zanedbává návštěvy nedělních a svátečních bohoslužeb. Se správou majetku též nesouvisí poznámka u purkareckého záduší, která připomíná povinnost zvonit v létě „*proti povětrí škodlivým*“. Tamtéž.

hejtman, že dotyčný bod bude řešen prostřednictvím korespondence s knížetem. Písemnosti tohoto druhu¹⁴⁹ zřetelně dokládají, že pro vrchnostenské úředníky na hlubockém panství nepředstavovala správa zádušního majetku pouze kontrolu či řízení toku finančních prostředků. Uvedené záznamy podávají svědectví o svědomité péči o svěřené kostely, o snaze uspokojit jejich materiální potřeby a vytvořit optimální podmínky pro řádný liturgický provoz a pastorační činnost.

Nelze však zapomínat na otázku, jak bylo nakládáno se zádušními penězi uloženými na zámku. Je dostatečně známým faktem, že zádušní pokladny byly v raném novověku důležitým zdrojem úvěru.¹⁵⁰ Hlubocko v tomto směru nebylo žádnou výjimkou.¹⁵¹ Nijak proto nepřekvapí fakt, že zádušní peníze shromážděné na hlubockém zámku nezůstávaly ležet bez užitku v pokladně opatrované důchodním písařem. Z kostelních peněz a dalších zde uchovávaných finančních prostředků (především sirotčích peněz) byl vytvořen fond, z něž poskytovala vrchnostenská správa velkorysé půjčky. Jejich přehled podávají souhrnné účty kostelních a sirotčích peněz vedené od r. 1700.¹⁵² V nich lze mj. dobře pozorovat poměrně rychlý nárůst počtu úvěrových operací a tedy i objemu půjčovaných peněz. Tento růst pochopitelně probíhal paralelně s tím, jak se v depositu na hlubockém zámku hromadily hotové prostředky. Zatímco r. 1700 evidoval důchodní písař v účtu kostelních a sirotčích peněz celkem 9495 zl 45 kr 5,5 d; r. 1720 šlo již o 53748 zl 31 kr 2,25 d. (Zádušní peníze se na těchto částkách podílely r. 1700 ze 70 %, r. 1720 již pouze 39 %.)

Patronátní korespondence dokazuje, jak živě se o zádušní (a také sirotčí) peníze zajímal majitel panství, kníže ze Schwarzenberka.¹⁵³ Opakovaně úředníky patrimoniální správy upomínal, aby nenechávali peníze nečinně ležet v pokladně, nýbrž aby se starali o jejich výhodné uložení a přitom dbali na to, zda budou dlužníci schopni řádně platit úroky a také vyplatit zpět půjčené peníze. Kníže měl být o všech půjčkách předem informován, pravidelně také požadoval přehledy kostelních peněz (volných i půjčených). Opakovaně zdůrazňoval, že půjčky mají být realizovány k užitku záduší. Jsou doloženy případy, kdy si kníže vypůjčil jistou částku z kostelních peněz,¹⁵⁴ ovšem to neznamená, že by tím kostely utrpěly škodu.¹⁵⁵

149 Další obdobné přehledy pocházejí z let 1703, 1706, 1709, 1710 a 1712. Srov. SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. IE 3Kalfa 8.

150 K úvěru se zádušními penězi např. P o d l a h a , A.: *Dějiny*, s. 485–486; S t u c h l á , P.: *Instrukce*, s. 119 nn.; Z u b e r , R.: *Osudy I*, s. 192–193, 199. Nejnověji k tomu C h o c h o l á č , B.: *Poddanský úvěr*, s. 59–84.

151 Srov. P u m p r , P.: *Hospodaření kostelů*, s. 78–82, 94–96, 126–128.

152 Srov. pozn. 133. P u m p r , P.: *Hospodaření kostelů*, s. 126–128.

153 SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. IA 3Kalfa 3, Fase a seznamy všeho kostelního kapitálu, obligace, patronátní korespondence (1668–1750).

154 Velmi zajímavý je v této souvislosti Schwarzenberkův list z 27. prosince 1713, zasláný z Vídně hlubockému hejtmanovi. Kníže povoluje použít k uhrazení aktuálních výdajů hlubockého velkostatku kostelní a sirotčí peníze, které toho času ležely nevyužity na hlubockém zámku (šlo o částku 1200 zl). Kníže výslovně píše: „*diese Gelder anzugreifen eine gar delicate Sache ist*“, vzápětí však své rozhodnutí omlouvá tím, že peníze stejně leží bez užit-

Půjčování zádušních peněz řízené patronem a jeho úředníky mělo své nesporné klady. Majitel panství mohl při těchto operacích uplatnit své kontakty, využíval také služby svých právních zástupců v Praze (jak se zdá podle korespondence, sám se zdržoval většinou ve Vídni). Navíc váha jeho jména jistě pomáhala zajišťovat větší bezpečnost půjčovaných prostředků. Velkorysé úvěrové operace pak vynášely kostelům velmi slušný zisk – pokud dlužník řádně platil úroky a byl schopen vrátit půjčený kapitál.

Lze tedy říci, že patron viděl v kostech nejen „chrámy Páně“, ale i specifické ekonomické jednotky – jakési malé banky. Pohled patrona (resp. vrchnostenské správy) na „jeho“ kostely zajímavě ilustrují urbáře panství Hluboká. Ze 17. století jsou k dispozici dva – starší z r. 1624 a mladší z r. 1677. V obou se uvádí celkový počet „kolatur“, v mladším je pak zachyceno i hmotné zajištění jednotlivých kostelů a far.¹⁵⁶ V obou urbářích je oceněno patronátní právo nad jednotlivými kostely jednotnou finanční částkou. Urbář z r. 1624 zachycuje šest „kolatur“ oceněných celkovou částkou 600 kop grošů českých, tj. 1200 kop grošů míšeňských.¹⁵⁷ Částka připadající na jeden farní kostel tedy činila 200 kop grošů míšeňských. Stejná taxa se objevila i o půl století později. I v mladším urbáři jsou farní kostely oceňovány částkou 200 kop grošů míšeňských, filiální chrámy pak částkou poloviční – 100 kop. Celková hodnota patronátního práva nad hlubockými kostely tehdy činila 1400 kop a tvořila tak zhruba 0,43 % odhadnutého hrubého výnosu panství (bez lesů).¹⁵⁸ Důvody uvedeného oceňování jsou nasnadě – farní kostel mohl být pro patrona určitým zdrojem příjmu, a to i v případě, že byly dodrženy požadavky církevního práva. I podle něj měl totiž patron nárok na třetinu z pozůstalosti duchovního správce, který zemřel bez závěti.¹⁵⁹

ku. Závěrem ale nařizuje, aby zmíněné prostředky byly co nejdříve vráceny a bezpečně uloženy na úrok. Srov. SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. IA 3Kalfa 3/138. Tento případ je však výjimečný. Jinak si kníže půjčoval z kostelních a sirotčích peněz svého panství stejně jako ostatní zájemci. Tak např. roku 1720 si půjčil na 5 % úrok 4000 zl z hlubockých kostelních a sirotčích peněz a 1750 zl z fundací kapitálu lišovského záduší. Tyto půjčky se vykazují na samotném panství Hluboká, z jehož důchodu byl placen stanovený úrok. Tamtéž, sign. IA 3Kalfa 3/217 (dlužní úpis na 4000 zl ze dne 1. července 1720), sign. IA 3Kalfa 3/218 (dlužní úpis na 1750 zl z téhož dne), sign. IA 3Kalfa 3/220 (doprovodný list knížete hlubockému hejtmánovi ze dne 20. července 1720).

- 155 Půjčky patronů z peněz svěřených kostelů nejsou nijak vzácné. Někdy však byly tyto půjčky na újmu záduší (někteří patroni neplatili úroky). Srov. P o d l a h a , A.: *Dějiny*, s. 485–486, 507–508.
- 156 Podrobně k tomu P u m p r , P.: *Hospodaření kostelů*, s. 42–63.
- 157 SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. I 6Gbeta No 4 červená, pag. 879.
- 158 SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. I 6Gbeta No 7a/1 červená, f. 36v, 134v, 174v, 184r, 230r, 429v. Pro upřesnění je třeba dodat, že částkou 100 kop je oceněno pouze patronátní právo ke kostelům v Purkarcí a v Němčicích. Purkarecký kostel je totiž v urbáři uveden jako jediný vysloveně filiální chrám (ačkoli bez vlastního duchovního správce byly v té době ještě další dva kostely – srov. výše, s. 97). Důvodem nižšího ocenění němečického kostela je fakt, že o patronátní právo nad ním se hlubocký pán dělil s majitelem sousedního panství Netolice. Podrobně k tomu P u m p r , P.: *Hospodaření kostelů*, s. 62–63.
- 159 Srov. S c h l e n z , J.: *Das Kirchenpatronat*, s. 208–213, 246–247, 320–329, 434, pozn. 11; R y a n t o v á , M.: *Normativní vymezení procesu vyřizování pozůstalosti světských*

Oceňování patronátních práv určitou finanční částkou nebylo zřejmě v době před ani pobělohorské nijak výjimečné, spíše naopak.¹⁶⁰ A to přesto, že taková praxe byla opět v příkrém rozporu s kanonickým právem. Podle něj mohl patronát přejít na jinou osobu automaticky společně s pozemkem, k němuž byl vázán. Dělo se tak při prodeji pozemku, jeho darování atd. Předmětem právního jednání však v takovém případě nebyl patronát, ale pouze dotyčný pozemek. Při odhadu ceny nesměl být brán ohled na patronát. Jeho oceňování při prodeji či započítávání do kupní ceny bylo chápáno jako simonie, která měla mít za následek ztrátu daného práva pro kupujícího i prodávajícího.¹⁶¹

* * *

Kolem poloviny 17. století byla správa zádušního majetku na Hlubocku záležitostí kostelníků, kteří měli původně velice široký prostor pro své vlastní jednání. Jeho meze byly dány dohledem faráře a vrchnostenských úředníků, který se v praxi uplatňoval při skládání účtů. Jiné zprávy o výkonu zmíněného dohledu však pro počáteční období nejsou k dispozici. Postupem času se situace měnila zřejmě i v souvislosti s hospodářskou i správní konsolidací panství. Klíčový obrat nastal poté, co se dominium dostalo do rukou nové vrchnosti (Schwarzenberků), která projevovala o zádušní jmění živý zájem. Většina hotovosti hlubockých kostelů putovala z rukou kostelníků do úschovy ve vrchnostenské kanceláři, činnost kostelníků pak byla pevně normativně vymezena. V průběhu druhé poloviny 17. století se role vrchnostenské správy dále posilovala. Výsledkem byla profesionalizace správy zádušních financí spojená s jejich efektivním využíváním v rozsáhlých úvěrových operacích přinášejících jednotlivým záduším nezanedbatelné příjmy. Kostelníci byli postupně odsouváni stranou, na počátku 18. století byl objem finančních prostředků procházejících jejich rukama zcela minimální. Také vliv církevních orgánů byl omezený, ne však vyloučený. Faráři se do určité míry podíleli na kontrole zádušního hospodaření, na rozdíl od svých

duchovních a písemností s ním spojených v 17. a první třetině 18. století. In: Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Zdeňky Hledíkové. Praha 1998, s. 421–430.

¹⁶⁰ Ocenění patronátního práva je zachyceno i v některých návodech na sestavování odhadu panství. Jeden takový návod pocházející z doby kolem r. 1565 oceňuje „*podací kostelní*“ velice vysokou částkou 500 kop grošů českých (tj. 1000 kop grošů míšeňských). Srov. AČ 22, s. 217. Podle úpravy taxace při odhadech statků provedené českým sněmem v letech 1609–1610 mělo být „*podací kostelní*“ oceňováno částkou 50 kop grošů českých (tj. 100 kop grošů míšeňských). Srov. AČ 29, s. 161. Další návod na odhad statku z doby kolem r. 1625 uvádí stejné taxy jako hlubocké urbáře – navrhuje oceňovat „*kostel podací*“ po 200 kopách grošů míšeňských, filiální pak po 100 kopách. (AČ 29, s. 177.) Toto ocenění uvádí i Frýdlantská instrukce z r. 1628. (AČ 23, s. 37.) Stejně ceny se pak objevují i v odhadu panství Zvíkov z r. 1612 (AČ 29, s. 166) a v odhadu mělnického panství z r. 1645 (AČ 29, s. 240). Stížnost na tuto praxi obsahuje pamětní spis pražského arcibiskupa Valdštejna z r. 1678 císaři Leopoldovi I. (také arcibiskup se zmiňuje o taxe 200 kop). Schlenz, J.: *Das Kirchenpatronat*, s. 463. Srov. též Podlaha, A.: *Dějiny*, s. 432.

¹⁶¹ Srov. Rittner, E.: *Církevní právo I*, s. 297–298, 311.

kolegů na eggenberských panstvích měli informace o majetkové situaci svěřených kostelů. Role vikářů byla v této oblasti podle dochovaných pramenů minimální. Patron a jeho úředníci se při uplatňování své dominantní role ve správě zádušního majetku opírali o pojetí patronátního práva, které neodpovídalo požadavkům kanonického práva. Výsledkem však nebylo poškozování kostelů, ale velice efektivní, byť autoritativně řízená správa jejich majetku. Přestože patronátní úředníci pohlíželi při své činnosti na kostely jako na ekonomické jednotky, nezapomínali ani na jejich hlavní určení. Písemnosti vzniklé při výkonu správy zádušního majetku svědčí o svědomité správě nejen peněz svěřených kostelů, ale i kostelů samotných. Úředníci zajišťovali opravy a údržbu budov kostelů a starali se i o jejich vybavení potřebnými předměty. Vytvářeli tak podmínky pro řádné fungování duchovní správy.¹⁶² Ukazuje se tedy, že autoritativní počínání patrona, tak charakteristické pro praxi na mnohých panstvích v tehdejších Čechách, nemuselo vždy nutně vést k újmě kostelů a tudíž poškození církevní správy. Jistě však nelze generalizovat informace získané na základě souboru pramenů pro jednu konkrétní lokalitu. Uvedené závěry by bylo třeba konfrontovat s poměry panujícími na jiných místech schwarzenberského patronátu, které mohly být (při stejném správním modelu) odlišné.¹⁶³ Při výzkumu situace na různých panstvích jedné vrchnosti by měla být věnována zvláštní pozornost nejen jednání a postojům samotného patrona, ale také způsobu, jakým ve správě zádušního majetku vystupovali konkrétní úředníci na jednotlivých panstvích. Je také třeba blíže prozkoumat otázku vztahu správního aparátu panství k patronátnímu kléru. Opomíjet pak nelze ani nadále sledování úlohy kostelníků. Obecnější závěry mohou být vyřčeny až na základě řady sond analyzujících situaci v různých lokalitách s odlišným způsobem správy zádušního majetku.

¹⁶² Někteří patroni sice dobře hospodařili se zádušním jměním, avšak na potřeby samotných kostelů zapomínali. Srov. P o d l a h a , A.: *Dějiny*, s. 507–508.

¹⁶³ Stejný správní mechanismus je např. doložen na sousedním schwarzenberském panství Třeboň. R. 1700 si stěžoval doudlebský farář, že úředníci uchovávají všechny peníze záduší v Třeboni a na potřeby kostela a jeho opravy nechtějí nic vydávat. Tamtéž, s. 512, 517. V této souvislosti lze připomenout v literatuře často citovaný případ z r. 1699, kdy schwarzenberští úředníci zabavili část stříbrných předmětů z vybavení vodňanského chrámu, aby jejich prodejem získali prostředky pro kostel. Toto jednání pochopitelně vzbudilo nevoli církevních orgánů. Tamtéž, s. 509–510.

Příloha

Kostelníci pištínského záduší v letech 1647–1720

jméno	bydliště	doložen jako kostelník	hospodářem	usedlost v lánech
Brych	Pištín	před 1642	před 1629 – po 1639	1/4
Matěj Kozák	Pištín	1647–1650	1630–1658	1/2
Jiřík Koupal	Pašice	1647–1650	1639–1672	1/2
Matěj Bušta (I.)	Pištín	1647–1650	1638–1678	1
Valenta Karpíšek	Břehov	1647–1650	1636–1673	3/4
Matěj Kolafa	Dehtáře	1647–1650	1627 – asi 1671	nelze zjistit
Jakub Šiman	Pištín	1674–1680	1653–1683	1/2
Jakub Novotný	Češnovice	1674–1716	1665–1687	7/8
Vavřina Motejl	Plástovice	1674–1676	1658–1680	1/2
Mikuláš Kokta	Pištín	1682–1686	1653–1685	1
Petr Beneš	Zliv	1687–1696	1671–1697	1/2
Šimon Jakeš	Pištín	1698–1705	1655–1711	3/8
Václav Koupal	Pašice	1708–1716	1683–1712	1/2
Matěj Beneš	Zliv	1717–1720	1698–1724	1/2
Matěj Bušta (II.)	Pištín	1717–1720	1694–1724	1

Prameny:

Účty: SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. IA 3Kalfa 8, Rejstříky, výpočty a jiný materiál pro sestavování účtů kostelních zdejšího panství, makuláře (1636–1682); sign. IA 3Kalfa 9, totéž (1683–1710); sign. IA 3Kalfa 10, totéž (1711–1727).

Urbáře: SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. I 6Gbeta No 4 červená, Urbář panství Hluboká z r. 1624; tamtéž, sign. I 6Gbeta No 7a/1 červená, Urbář panství Hluboká z r. 1677.

Pozemkové knihy: SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov, Vs Český Krumlov, sign. I 5AU 53 červená, Pozemková kniha rychtářství čakovského 1603–1709; SOA Třeboň, Vs Hluboká n. Vlt., sign. I 5AU 7/1 červená, Pozemková kniha rychtářství pištínského 1614–1683; tamtéž, sign. I 5AU 8/1 červená, Pozemková kniha rychtářství olešnického 1614–1683; SOA Třeboň, Okresní soud Hluboká n. Vlt., č. 22, Pozemková kniha vsi Češnovice 1684–1876; tamtéž, č. 23, Zliv 1684–1878; tamtéž, č. 27, Pištín 1684–1876; tamtéž, č. 84, Pašice 1684–1876; tamtéž, č. 85, Plástovice 1684–1876.

Poznámky:

V tabulce uvedený soubor kostelníků byl sestaven na základě podrobných zádušních účtů. U jednotlivých osob jsou proto uvedeny roky, k nimž se vztahují účty s jejich jmény. Účty byly sestavovány po skončení účetního roku, tzn. zpravidla na začátku dalšího

kalendářního roku (např. účet za rok 1676 je datován 23. března 1677). Přesto jsou v tabulce uváděny vždy roky, k nimž se účty vztahují, nikoli roky, kdy účty vznikaly. Vždy se totiž jedná o vyúčtování za uplynulý rok, kdy daný kostelník zastával svůj úřad.

První uvedený kostelník (Brych) není doložen v účetním materiálu jako správce zádušního majetku skládající účet; je zmíněn až ve výkazu dluhů z roku 1660 jako nebožtík, který „*byvše kostelníkem na počtu zůstal*“. Funkci kostelníka přitom musel vykonávat před r. 1642. Podle pozemkové knihy se zmíněného roku stal hospodářem na jeho usedlosti syn Pavel; Brych je při této příležitosti zmiňován jako nebožtík.

DIE VERWALTUNG DES KIRCHENVERMÖGENS AUF DER HERRSCHAFT HLUBOKÁ (FRAUENBERG) IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES 17. UND AM ANFANG DES 18. JAHRHUNDERTS

Ein grosses Problem der Wiederherstellung der katholischen Pfarrorganisation in Böhmen nach der Schlacht am Weissen Berg war die Frage ihrer materiellen Versorgung. Beim Studium dieses Themas muss man unter anderem auch das System der Kirchenvermögensverwaltung erforschen. Bisherige Forschung konzentrierte sich vor allem auf die Analyse der Normativquellen, die praktische Ausübung der Kirchenvermögensverwaltung wurde ein bisschen einseitig auf Grund der Berichte der kirchlichen Behörde dargestellt. Man hob den Widerspruch zwischen der Theorie (d. h. vor allem den kirchlichen Gesetzen) und der Praxis (entscheidende Rolle der Laien – der Patrone und der Kirchenpfleger) hervor. Autor dieses Artikels bemüht sich eine andere Anschauung zur Geltung zu bringen. Auf Grund der Schriftstücke, die gerade bei der Ausübung der Kirchenvermögensverwaltung entstanden, versucht er die Praxis auf der südböhmischen Herrschaft Hluboká (Frauenberg) zu analysieren. Der Ausgangspunkt für die Erforschung der praktischen Funktion der Kirchenvermögensverwaltung ist nicht nur die Analyse der betroffenen Organisationsstrukturen, aber auch der Rolle der einzelnen Personen, die auf diesem Gebiet tätig waren. Zu ihnen gehörten: die Kirchenpfleger (sie waren aus den Pfarrkindern gewählt), der Pfarrer und der Patron, der oft durch seine Beamten vertreten wurde. Der Gang der Kirchenvermögensverwaltung war durch viele Umstände beeinflusst. Neben dem Ausmaß der Teilnahme dieser einzelnen Personen handelte sich auch um ihren individuellen Zugang (Sorgfalt, Nachlässigkeit oder gerade Veruntreuung) und selbstverständlich auch um ihre gegenseitige Verhältnisse.

Die Kirchenvermögensverwaltung war ursprünglich die Angelegenheit vor allem der Kirchenpfleger. Es ging um eine Prestigefunktion, dafür meistens die fähigen Pfarrkinder ausgewählt wurden. Anfangs hatten sie ein ziemlich weitgehender Handlungsraum. Manche Kirchenpfleger verwendeten das anvertraute Geld zur Verstärkung ihrer Position in der ländlichen Kommunität (durch Kreditoperationen). Die Situation änderte sich allmählich in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts im Zusammenhang mit der Nachkriegskonsolidation und auch mit dem Antritt der neuen Obrigkeit (das Geschlecht von Schwarzenberg). Die Herrschaftsverwaltung bildete für die Kirchenvermögensverwaltung ein effektives Verwaltungsmodell, in dem die obrigkeitlichen Beamten die Hauptrolle spielten. Die Rolle der Kirchenpfleger, sowie der Pfarrer wurde minimalisiert, aber nicht ganz ausgeschlossen. Die Herrschaftsverwaltung wirtschaftete mit dem Kirchengeld sehr effektiv, das Bargeld benutzte sie zu grossen Kreditoperationen, die den einzelnen Kirchen bedeutende Erträge brachten. Sie kümmerte sich aber nicht nur um das finanzielle Wirtschaften der Kirchen, sondern auch um kirchliche Gebäude und ihre Ausstattung.

Bisherige Forschung (vor allem J. Schlenz) wertete die Praxis nach den Forderungen der kirchlichen Gesetzen und verurteilte autoritative Handlung der Patrone als schädlich für die kirchliche Verwaltung. Das Beispiel der Herrschaft Hluboká aber zeigte, dass diese autoritative Handlung konnte auch zum Nutzen der anvertrauten Kirchen und zur Verbesserung der Kirchenverwaltung führen. Man kann doch nicht diese partikuläre Feststellung generalisieren. Es ist möglich, dass die Praxis auf den verschiedenen Herrschaften, die der gleichen Obrigkeit gehörten, bei gleichem Verwaltungsmodell infolge der individuellen Stellungnahme der konkreten Herrschaftsbeamten abweichend sein konnte.